

FOCUS CONJUNCTUUR

JULI 2021

MIST TREKT OP, MAAR NOG
MOEILIJKE KLIPPEN IN ZICHT

FOCUS CONJUNCTUUR – Semestriële uitgave van het Verbond van Belgische Ondernemingen

REDACTIE

Anouar Boukamel, Edward Roosens

EINDEREDACTIE

Anne Michiels, Nga Nguyen

VERTALING

Vertaaldienst VBO

PUBLICATIEVERANTWOORDELIJKE

Stefan Maes

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Stefan Maes, Ravensteinstraat 4, 1000 Brussel

Publicatiedatum: 9 juli 2021

Cette publication est également disponible en français
Deze publicatie kunt u ook lezen op www.vbo.be > Publicaties

ISSN

2736-4399

MIST TREKT OP, MAAR NOG MOEILIJKE KLIPPEN IN ZICHT

EXECUTIVE SUMMARY

Anouar Boukamel

Attaché bij Competentiecentrum
Economie & conjunctuur

Naar halfjaarlijkse gewoonte heeft het VBO ook in het laatste kwartaal van 2019 zijn leden-sectorfederaties bevroegd over de conjuncturele evoluties binnen hun sector. Via zijn lidfederaties bereikt het VBO ongeveer 50.000 ondernemingen, die samen goed zijn voor 80% van de Belgische uitvoer, 75% van de werkgelegenheid en twee derde van de toegevoegde waarde. Bovenop dit eigen conjunctuuronderzoek wordt uiteraard ook rekening gehouden met andere nationale en internationale conjunctuurindicatoren. Deze analyse schetst de huidige toestand in de ondernemingen van België, evenals de prognoses voor de komende zes maanden.

Uit de enquête blijkt dat de meeste bevroegde sectoren zich veel positiever uitlaten over economische activiteit, werkgelegenheid, investeringen en vooruitzichten dan in november vorig jaar. De meeste sectoren verwachten over zes maanden evenveel of meer economische activiteit dan normaal. De helft van de ondernemingen zou bovendien zijn investeringen op peil houden. We mogen dus verwachten dat het herstel aanhoudt en zelfs op kruissnelheid komt in het tweede semester van 2021. Zo zou de Belgische economie in het eerste kwartaal van 2022 terug op haar peil van eind 2019 kunnen landen. Maar op dat ogenblik zal de economische activiteit nog altijd 3 à 4% lager liggen dan zonder de COVID-pandemie het geval was geweest.

En het verdere herstel is ook omgeven met een aantal belangrijke risico's: biedt de vaccinatie voldoende bescherming tegen nieuwe varianten? Wat zal er gebeuren met de 125.000 tijdelijk werklozen eens het 'overmacht'-regime wordt afgebouwd? Zullen er (veel) bedrijven aan het wankelen gaan gezien hun sterk aangetaste financiële positie? En zullen de sterk gestegen prijzen voor grondstoffen en intermediaire goederen zich vertalen in meer inflatie, wat via de automatische loonindexering het concurrentievermogen van onze bedrijven aantast?

Optimisme is dus gewettigd, maar er is geen reden voor euforie. Daarvoor moeten nog te veel moeilijke klippen worden omzeild.

Economische activiteit: duidelijke tekenen van economisch herstel

De resultaten van de enquête tonen duidelijke tekenen van economisch herstel. 50% van de respondenten rapporteert een economische activiteit hoger dan of gelijk aan de normale situatie, in onze vorige enquête van november 2020 was dat nog maar 10%. Over de economische vooruitzichten over zes maanden is dat optimisme nog meer uitgesproken. Een grote meerderheid van de bevroegde sectoren verwacht over zes maanden evenveel (50%) of meer (25%) economische activiteit dan normaal. In november vorig jaar voorspelden slechts twee sectoren een normaal activiteitsniveau en verwachtte geen enkele sector een hoger productiepeil dan normaal.

Werkgelegenheid: bijna de helft van de sectoren verwacht een behoud van werkgelegenheid in de volgende zes maanden

Ook wat werkgelegenheid betreft, zien de sectoren de toekomst positiever in, maar wel in mindere mate dan inzake de economische activiteit. Bijna de helft van onze respondenten denkt dat ze binnen zes maanden weer op het normale peil zit. Bepaalde sectoren zoals de voedingszaken en de ICT (informatie- en communicatietechnologie) denken zelfs dat de werkgelegenheid zal toenemen.

Ondanks de crisis verliezen ondernemingen het belang van investeringen niet uit het oog

De helft van de respondenten zegt dat ze hun investeringspeil de komende zes maanden zullen aanhouden, tegenover nauwelijks 25% in november. Meer nog, 15% van de sectoren kondigt een stijging van de investeringen in de komende zes maanden aan.

Economische vooruitzichten: een groei van 4,9% in 2021 en 3,8% in 2022

Uit onze enquête blijkt dus dat de Belgische economie zich stilaan lijkt te herstellen van de loodzware crisis in 2020. Ze zou met 4,9% groeien in 2021 en tegen het eerste kwartaal van 2022 haar niveau van eind 2019 moeten halen. Niettemin kostte de crisis ons in werkelijkheid 3 à 4% economische activiteit in vergelijking met hoe die zou zijn geëvolueerd in normale omstandigheden, dus zonder de crisis.

Enig optimisme is dus wel gerechtvaardigd, maar we mogen ons niet laten meeslepen door euforie. Want het opduiken van een besmettelijkere variant van het virus of een die resistent is aan de huidige vaccins, kan die vooruitgang op de helling zetten. Bovendien zijn er nog andere risico's waarvoor we moeten uitkijken, zoals jobverlies na afloop van het stelsel van tijdelijke werkloosheid, een faillissementengolf gezien de preciaire situatie van heel wat ondernemingen, of nog de impact van de hogere grondstoffenprijzen op de inflatie en de concurrentiekracht van de ondernemingen (via de automatische indexering).

Aanbevelingen: concurrentiekracht vrijwaren en waakzaam blijven

Volgens het VBO moeten verschillende voorwaarden vervuld worden opdat de economie haar groeiachterstand kan goedmaken.

Eerst en vooral moet de concurrentiekracht van onze ondernemingen worden gevrijwaard. Ten eerste via de invoering van de maximale marge voor loonkostenontwikkeling (0,4%) door de regering. Daarnaast moet reglementair ook duidelijk worden afgelijnd dat de coronapremie (max. 500 euro) eenmalig is en enkel kan worden toegekend in 2021 door bedrijven die tijdens de COVID-crisis goede resultaten hebben behaald. Ook blijft uiterste waakzaamheid geboden rond de ontwikkeling van de inflatie. De gezondheidsindex is in de voorbije maanden immers al opgelopen van 0,47% in februari tot 1,14% in juni. Gezien de opwaartse prijsdruk die nog in de pijplijn zit vanuit de grondstoffen- en de andere inputprijzen, kan een verdere stijging worden verwacht richting 1,5 à 2% tegen eind 2021, wat ons boven het door de CRB verwachte indexeringspeil in 2021-2022 (2,8%) zou brengen en het concurrentievermogen van onze bedrijven zou aantasten. Alle politieke en sociaaleconomische actoren moeten ook inzetten op andere maatregelen die het groeipotentieel van ons land kunnen versterken (investeren in infrastructuur, de 'skills mismatch' op de arbeidsmarkt wegwerken en de e-commerce faciliteren via meer flexibiliteit in de werkuren).

“Ondanks de duidelijke verbetering van het conjuncturele plaatje, blijft er post-COVID dus nog een lange weg te gaan met veel hervormingswerk, om ons land terug te brengen naar het groeipad van 2014-2019. Het in juni onder sociale partners afgesloten sociaal akkoord, de regeringsbeslissingen om de competitiviteit van onze bedrijven te vrijwaren en de goedkeuring van het Belgische investeringsplan in het kader van de RRF (Recovery and Resilience Facility), vormen alvast drie belangrijke bouwstenen om daar te geraken. Maar nog veel meer is het noodzakelijk om de werking van de arbeidsmarkt te transformeren, ons pensioensysteem te hervormen en een opleidingsbeleid op poten te zetten dat gericht is op maatwerk in plaats van op cijfers. Kortom, we hebben geen nood aan een herstelbeleid, maar eerder aan een transformatieplan”, aldus Pieter Timmermans, gedelegeerd bestuurder van het VBO.

INHOUDSTAFEL

1 WERELDECONOMIE p. 8

Epidemiologische situatie

Economische situatie

Internationale handel

Grondstoffenprijzen

2 BELGISCHE ECONOMIE p. 17

Economische activiteit

Arbeidsmarkt

Productiviteit

Investeringsen

3 RISICO'S EN AANBEVELINGEN: DE MIST TREKT OP p. 31

4 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN p. 36

FACTS & FIGURES

DE ECONOMISCHE ACTIVITEIT KOMT TERUG OP GANG

Voor 50% van de respondenten haalt de activiteit haar normale niveau of meer, tegenover 10% in november.

HET HERSTEL ZAL VERSNELLEN:

75% van onze sectoren verwacht dat de activiteit binnen zes maanden op het normale niveau (50%) of zelfs hoger (25%) zal liggen.

ECONOMISCHE GROEI

IN 2020

-6,3%

EIND 2021

-0,9%

T.o.v. eind 2019: herstel in 2de helft 2021 als pandemie onder controle is/blijft dankzij vaccinaties én als concurrentiekracht ondernemingen wordt gevrijwaard.

In het eerste kwartaal van 2022 zouden we opnieuw het niveau van voor de crisis halen.

Zonder de crisis zou de activiteit **3 à 4%** hoger liggen.

BEVESTIGING VAN HET BELANG VAN INVESTERINGEN, ONDANKS DE CRISIS.

1 SECTOR OP 2

gaat het investeringsniveau handhaven, 15% gaat het verhogen.

EIND MEI 2021

NOG 127.000 WERKNEMERS

in tijdelijke werkloosheid t.o.v. nog 317.000 midden november 2020 en 262.000 eind maart 2021.

55% VAN ONZE SECTOREN

ziet de werkgelegenheid in hun sector terugkeren naar een **normaal niveau** (45%) of zelfs een **hoger niveau dan normaal** (10%) over 6 maanden.

EEN VERSNELLING VAN DE INFLATIE

kan het concurrentievermogen van onze ondernemingen aantasten.

20% van onze sectoren denkt dat ze hun **PRIJZEN** fors zullen moeten **OPTREKKEN** door de stijging van de prijzen voor **intermediaire inputs**.
45% denkt dat ze die licht zal moeten optrekken.

Na het wegvallen van de steunmaatregelen kan nog altijd een faillissements- en herstructureeringsgolf losbreken.

1 Wereldeconomie

Epidemiologische situatie

Ruim een jaar na het begin van de COVID-pandemie blijven de economische vooruitzichten nog altijd grotendeels afhankelijk van de gezondheidssituatie.

Volgens de jongste gegevens van de WTO werden 168 miljoen COVID-19-besmettingen geregistreerd en zijn 3,5 miljoen mensen overleden aan de gevolgen ervan.

De bevolkingsdichtheid, de graad van connecties met het buitenland en natuurlijk ook de manier waarop de bevoegde overheden de pandemie hebben aangepakt, zijn allemaal factoren die de epidemiologische tol mee hebben bepaald. Dat verklaart waarom, na een vrij synchroon verlopende eerste golf begin 2020, de gezondheidssituatie nadien internationaal sterk is gaan verschillen.

In de **Verenigde Staten** ligt het gebrek aan een duidelijk beleid tijdens de eerste

maanden van de pandemie ongetwijfeld aan de oorzaak van drie, steeds sterker wordende besmettingsgolven, met in het totaal meer dan 32 miljoen besmettingen en 585.000 overlijdens als resultaat.

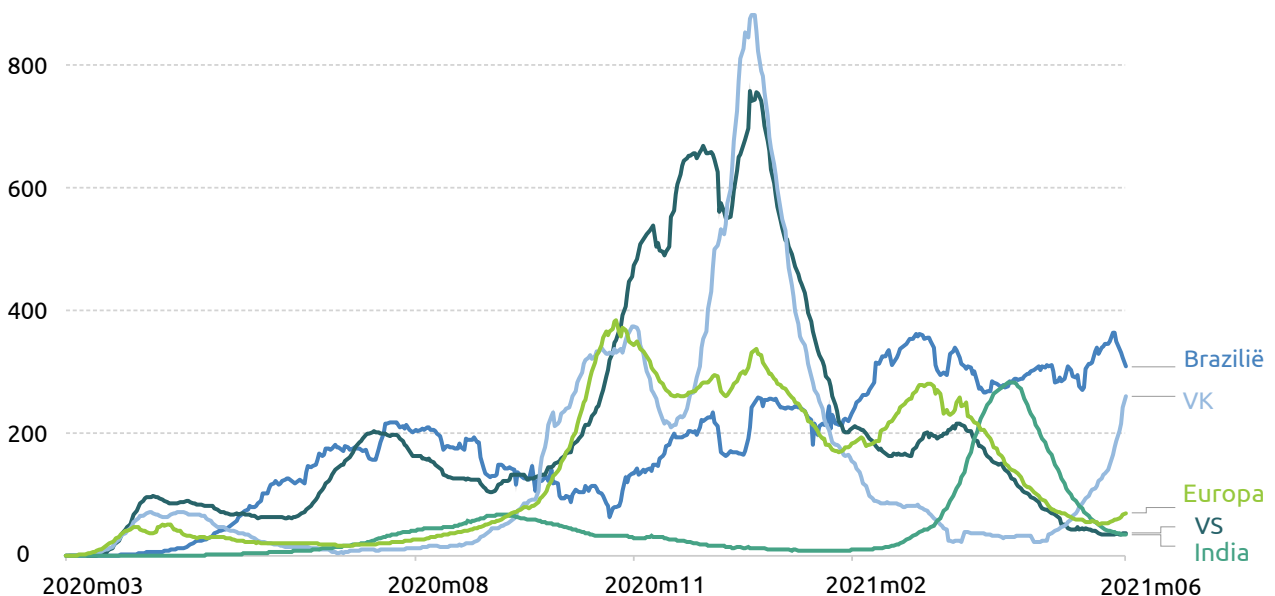
Ook in **Brazilië** was de situatie problematisch met 452.000 overlijdens voor twee keer minder besmettingen (16 miljoen) dan in de Verenigde Staten! Zo is het Amerikaanse continent in zijn geheel de regio die het hardst is getroffen door COVID-19 (66 miljoen besmettingen en 1,6 miljoen overlijdens).

In **Europa** volgden op de eerste golf van april 2020 een tweede in oktober-november 2020 en een derde in april 2021. Met 54 miljoen besmettingen en 1 miljoen overlijdens is het Europese continent de tweede hardst getroffen regio ter wereld.

Maar sinds midden april 2021 zetten de besmettingscurves zowel in **Europa** als in de **Verenigde Staten** duidelijk een dalende trend in, dankzij de **versnelling van de vaccinatiecampagnes**.

GRAFIEK 1

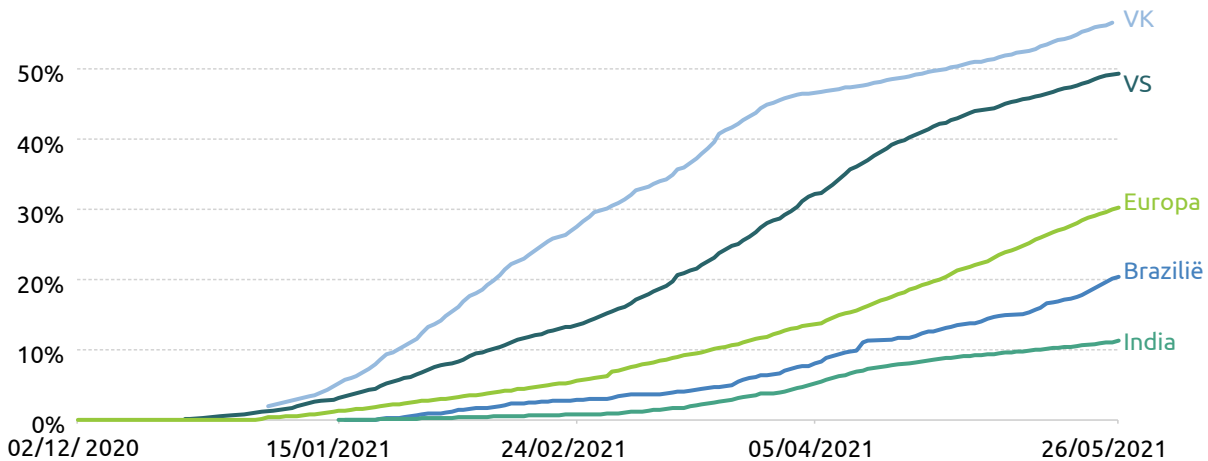
Nieuwe bevestigde dagelijkse besmettingen van COVID-19 per miljoen inwoners

BRON Johns Hopkins University CSSE COVID-19 Data

GRAFIEK 2

Percentage personen dat ten minste een dosis COVID-19-vaccin heeft ontvangen

BRON World in Data

In de Verenigde Staten zien we inderdaad dat zelfs met andere en veel minder strenge gezondheidsmaatregelen dan in Europa, de curve van nieuwe besmettingen snel afzwakt dankzij een vaccinatiecampagne die daar sneller op gang kwam (zie grafiek 2).

Ook de evolutie van de situatie in het **Verenigd Koninkrijk** toont de belangrijke rol van de vaccinatie aan. Begin 2021 was de gezondheidssituatie er erger dan in de Verenigde Staten en de rest van Europa. Maar ze verbeterde vervolgens snel dankzij het hoge vaccinatietempo, in die mate zelfs dat het land gespaard bleef van een nieuwe golf in maart-april 2021 en er al steeds meer evenementen met publiek konden doorgaan.

Toen eind april de bijzonder besmettelijke deltavariant opdook, ging het aantal besmettingen wel opnieuw de hoogte in. Het Johns Hopkins Coronavirus Resource Center meldt dat de ziekenhuisopnames die stijging niet zo sterk volgen en op een laag niveau blijven. Dat lijkt de doeltreffendheid van de vaccins te bevestigen en maakt de overheden des te vastberadener om de pandemie te neutraliseren door het stevige vaccinatietempo aan te houden.

We kunnen echter pas hopen op een duurzaam economisch herstel wanneer de gezondheidssituatie definitief onder controle is. En dat is pas mogelijk als de vaccinatiegraad voldoende hoog is.

Economische situatie

De pandemie bracht de economie een stevige klap toe, maar de impact verschilde sterk van sector tot sector. Want na een eerste heftige en eerder synchrone economische schok in het tweede kwartaal van 2020, wist de industrie haar processen vrij snel aan te passen, waardoor ze minder hinder ondervond van de coronamaatregelen en ze kon inspelen op een zekere inhaalbeweging in de vraag naar bepaalde goederen (ICT-materialen, bouwmaterialen, ...). De dienstensector daarentegen (vooral de horeca, het toerisme en de evenementensector) kreeg het veel lastiger door de "sociale" beperkingen. Die activiteiten stonden dan ook gedurende langere tijd op een veel lager pitje. De gevolgen voor de economische activiteit variëren dus ook sterk in functie van de economische structuur van de landen.

Het bijzondere aan deze crisis is onder meer de invloed die ze heeft op de groei van de particuliere consumptie. Tijdens een "normale" crisis vertraagt de groei van de consumptie, maar blijft die meestal wel nog licht positief, terwijl de investeringen doorgaans krimpen. De gezinnen schrappen immers overbodige uitgaven en gaan in een onzeker klimaat uit voorzorg meer sparen, maar ze blijven wel consumeren. Maar naast het gebruikelijke voorzorgssparen was het nu ook simpelweg onmogelijk om te consumeren. Door de talrijke beperkingen nam de particuliere consumptie dan ook een veel sterkere duik dan normaal. De hamvraag is nu hoe snel ze zich zal herstellen... (zie Hoofdstuk 3).

China, waar de pandemie ontstond, maar ook het land dat de gezondheidssituatie als eerste weer onder controle kreeg dankzij de snelle invoering van strenge beperkingen, is ook het land dat het verst staat in het economisch herstel. In het eerste kwartaal van 2021 lag het bbp liefst 18,3% hoger dan in hetzelfde kwartaal van 2020. Die op het eerste gezicht indrukwekkende heropleving is vooral toe te schrijven aan de goederenexport (inhaalbewegingen en sterke toename van de vraag naar elektronica) en aan enorme overheidsinvesteringen in infrastructuur.

Maar, meer nog dan een terugkeer van de economische dynamiek toont dit natuurlijk vooral hoe heftig de economische schok in het eerste kwartaal van 2020 wel was. De heropleving bij het begin van 2021 had overigens nog krachtiger kunnen zijn als ze in januari en februari 2021 niet enigszins was ondermijnd door het opduiken van nieuwe besmettingshaarden, waardoor bepaalde noordelijke regio's van het land opnieuw in lockdown moesten.

Daardoor bleef de groeibijdrage van de particuliere consumptie nog eerder beperkt. Ze zal wellicht pas vanaf het tweede en derde kwartaal 2021 opnieuw de fakkel overnemen, wanneer het vertrouwen bij de gezinnen opnieuw zal zijn aangesterkt en het voorzorgssparen zal afnemen. Volgens het IMF zou de Chinese economie een groei kennen van 8,5% in 2021 en 5,8% in 2022; wat betekent dat de Chinese economische groei opnieuw zal aanknopen met de normale groeicijfers van voor de crisis (zie Tabel 1).

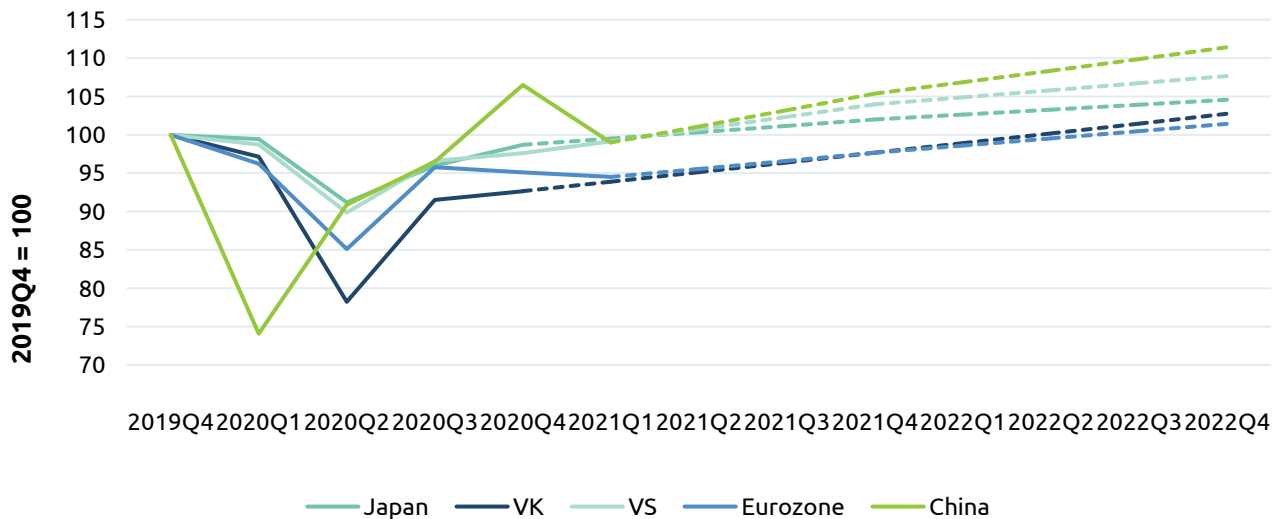
TABEL 1
 Groei van het bbp

	Gemiddelde 2013-2019	2019	2020	2021	2022
Eurozone	1.6	1.3	-6.7	4.3	4.4
Verenigd Koninkrijk	1.9	1.4	-9.9	7.2	5.5
Verenigde Staten	2.4	2.2	-3.5	6.9	3.6
China	6.9	6.0	2.3	8.5	5.8
Wereld	3.3	2.7	-3.5	5.8	4.4

BRON OESO Economic Outlook May 2021

GRAFIEK 3

Ontwikkeling van het bbp ten opzichte van het laatste kwartaal van 2019

BRON OESO, NBS en Eurostat

In de **Verenigde Staten**, dat in het tweede halfjaar van 2020 zwaar werd getroffen door de pandemie (zie hoger), ging het vanaf begin 2021 snel de goede kant uit onder impuls van een snelle en efficiënte uitrol van de vaccinatiecampagne.

Het economische herstel zette zich dan ook door en was bijzonder sterk in het eerste kwartaal van 2021 met een bbp-groei van 6,4% tegenover het voorgaande kwartaal (op jaarbasis). Motor achter dat herstel was een sterke particuliere consumptie dankzij de combinatie van een snelle heropening van de economie en de begrotingsstimulans die de nieuwe regering-Biden meteen in de steigers heeft gezet (zie box 'Een economisch herstel op drie fronten'). Bovendien komen ook de bedrijfsinvesteringen stilaan terug onder stoom wat nog verder zal bijdragen aan de Amerikaanse groei.

Aangezien de heropening van de Amerikaanse economie zich in de komende maanden in versneld tempo zou moeten voortzetten, de begrotingsstimulans verder zal worden uitgerold en de privé-investeringen hun herstel zullen voortzetten, kan in het tweede kwartaal een nog sterker herstel worden verwacht. Dan zou de Amerikaanse economie aan het eind van het tweede semester 2021 al haar niveau van voor de crisis hebben bereikt. De groei zou dan 6,9% kunnen bedragen in 2021 en vervolgens 3,6% in 2022.

Een economisch herstel op drie fronten

Een paar maanden na haar intrede in het Witte Huis pakte de regering-Biden uit met een ambitieus economisch relanceplan. Het bestaat uit drie onderdelen: *American Rescue Plan*, *American Jobs Plan* en *American Families Plan*.

Het *American Rescue Plan* dat in maart 2021 al werd goedgekeurd, is toegespitst op de verdere steunuitgaven in verband met COVID-19. Het gaat om een bedrag van 1.900 miljard USD dat onder meer gaat naar een uitbreiding van de werkloosheidsuitkeringen, belastingkredieten voor gezinnen, subsidies voor kleine ondernemingen en steun aan staten en lokale overheden die het hardst door de pandemie zijn getroffen. Het voorziet in de eerste plaats in een enveloppe van 412 miljard USD om een cheque van 1400 USD te sturen naar gezinnen die ervoor in aanmerking komen.

Het *American Jobs Plan* pakt voor een bedrag van 2.000 miljard USD gespreid over 8 jaar de Amerikaanse infrastructuur aan: heraanleg en vernieuwing van infrastructuur voor transport, water, elektriciteit en internetverbinding. Het doel is de voorzieningen beter bestand te maken tegen de klimaatverandering en de CO₂-voetafdruk ervan te verminderen door elektrische wagens en hernieuwbare energie te promoten. Tot slot wil het de concurrentiekracht van de Amerikaanse economie versterken door investeringen in O&O en binnenlandse hoogtechnologische industrieën aan te moedigen.

Het *American Families Plan* wil dan weer gezinnen en de middenklasse ondersteunen met 1.800 miljard USD aan uitgaven en belastingverminderingen gespreid over 10 jaar. Doel is het onderwijsniveau te verbeteren door kleuteronderwijs en toegang tot het hoger onderwijs gratis te maken (via *community colleges*) voor gezinnen die ervoor in aanmerking komen. Het voorziet ook in gratis vakantiedagen om familiale of medische redenen en een verlenging van belastingverlagingen voor de gezinnen met een laag en gemiddeld inkomen die onder het *American Rescue Plan* vallen.

India en **Brazilië** zaten de voorbije maanden in zwaar weer op pandemisch vlak, en daarvoor is ook de economische situatie er uiterst penibel.

In **Europa** heeft de heropleving in de zomermaanden van 2020, na de dramatische terugval van de activiteit in de maanden ervoor, zich daarna niet kunnen doorzetten door een nieuwe 2de golf van de pandemie eind 2020, die leidde tot een nieuwe reeks beperkende maatregelen.

Ook **Duitsland** kreeg te maken met die heropflakking van de pandemie. Maar zijn sterk op export gerichte industrie heeft zich na de eerst golf in 2020 vrij snel hersteld. De buitenlandse orderboekjes zijn sindsdien al opnieuw gestegen tot boven het niveau van voor de crisis en de vooruitzichten ervoor liggen op hun hoogste peil in tien jaar, ondanks de problemen in de bevoorradingsketens die zich steeds sterker laten gevoelen (vooral inzake computerchips en containers). De dienstensector bleef dan wel weer achterop door de beperkende sanitaire maatregelen, maar zou geleidelijk moeten heropleven naarmate die terug versoepeld worden en een steeds groter aantal personen gevaccineerd wordt.

In **Frankrijk** staken de infecties in maart 2021 eveneens opnieuw de kop op, met strenge maatregelen als gevolg voor de mobiliteit en de opening van winkels in april. Die beperkingen zetten een stevige domper op de particuliere consumptie, het toerisme en andere dienstensectoren, terwijl die net essentieel zijn voor de Franse economie. Ook in de industrie kreeg het herstel in 2021 een knauw door problemen aan de aanvoerszijde. Door dat alles beleefde de Franse economie een zwakke eerste helft van 2021.

Gelukkig lijkt ook in Frankrijk de vaccinatiecampagne te versnellen, na een eerder trage start. Begin mei werden de regels ook geleidelijk versoepeld, wat het vertrouwen van gezinnen en ondernemingen een duwtje in de rug gaf. In combinatie met een ambitieus relanceplan om de vraag te stimuleren zou dat

Frankrijk moeten helpen om tegen het eerste kwartaal van 2022 terug zijn niveau van voor de crisis te halen.

De gezondheids crisis hield ook lelijk huis in **Italië** en **Spanje**, twee landen waarvan de economieën in grote mate afhankelijk zijn van het toerisme. In eerste instantie zullen het echter al de industriële sectoren zijn die de weg van de relance zullen inslaan. De vertrouwensindicatoren bij de industrie zitten al terug op hun pre-crisispeil, en het industrieel herstel zal er waarschijnlijk nog versnellen dankzij investeringen naar aanleiding van de nationale en Europese relanceprogramma's. Spanje en Italië behoren immers tot de landen die het meest zullen kunnen genieten van de middelen uit het herstellfonds *Next Generation EU*. En uiteindelijk zullen ook de dienstenactiviteiten zich geleidelijk kunnen herstellen dankzij de verhoging van het vaccinatie ritme en de versoepeling van de gezondheidsmaatregelen.

In **Nederland** ligt de situatie iets anders. Daar was de economische weerslag van de eerste golf minder groot dan gemiddeld in Europa. De gezondheidsregels waren er immers een stuk minder streng terwijl de e-commerce (al een sterkte voor de pandemie) er op volle toeren draaide. Tijdens de daaropvolgende golven en ondanks strengere maatregelen bleef de economische impact relatief beperkt, omdat bedrijven en werknemers zich relatief snel konden aanpassen aan de sanitaire context en de export van industriële goederen, in normale tijden al belangrijk voor het land, goed bleef presteren en verder groeien. Het herstel in 2021 zou minder indrukwekkende cijfers laten optekenen dan

elders, maar dat komt doordat de economische krimp er in 2020 minder uitgesproken was. Het land zou dus zonder al te veel problemen tegen begin 2022 zijn pre-crisisniveau moeten bereiken naarmate de consumptie en de investeringen weer op kruissnelheid komen.

Het **Verenigd Koninkrijk** werd bij het begin van de crisis in maart-april hard getroffen op economisch en gezondheidsvlak. Dat was jammer genoeg opnieuw het geval eind 2020 en begin 2021. Het hoorde bij de landen waar de pandemie het hardst toesloeg, zodat uiterst strenge maatregelen nodig waren. En de Brexit heeft de situatie op economisch en logistiek vlak natuurlijk nog extra bemoeilijkt. Daarna ging het op het vlak van gezondheid in het kielzog van een uiterst efficiënte vaccinatie campagne snel de betere kant uit (zie grafiek 2). Het land bleef zelfs, in tegenstelling tot andere regio's in de wereld, in april 2021 gespaard van een echte heropflakking van het virus, zodat weer steeds meer evenementen met publiek konden plaatsvinden.

Terwijl we in het begin konden vrezen dat de Britse economie pas naar het einde van 2022 toe terug op precoronapeil zou raken, valt nu niet langer uit te sluiten dat dit al begin 2022 het geval zal zijn. Enerzijds zullen de publieke en particuliere consumptie dat herstel aansturen. Anderzijds zal de netto-export de Britse groei temperen, want de nieuwe regels als gevolg van de Brexit zetten duidelijk een rem op de handel met de EU (eerste handelspartner van het Verenigd Koninkrijk), en de invoer herstelt zich sneller dan de uitvoer.

Internationale handel

Gelukkig vormt het Verenigd Koninkrijk momenteel een uitzondering op dat vlak.

Na in mei tot het laagste niveau in tien jaar te zijn gedoken, kende de internationale handel een snel herstel. Bij het begin van het laatste kwartaal van 2020 zaten de handelsstromen hij alweer op het peil van maart 2019. En die positieve trend zette zich daarna verder, zelfs tot boven het niveau van eind 2018, toen de handel op een hoogtepunt zat, net voor de spanningen tussen China en Amerika en de onzekerheid rond de Brexit er al in zekere mate een domper op zetten. In de eerste maanden van 2021 blijkt de versnelling aan te houden, met positieve groeicijfers zowel op maand- als op jaarbasis.

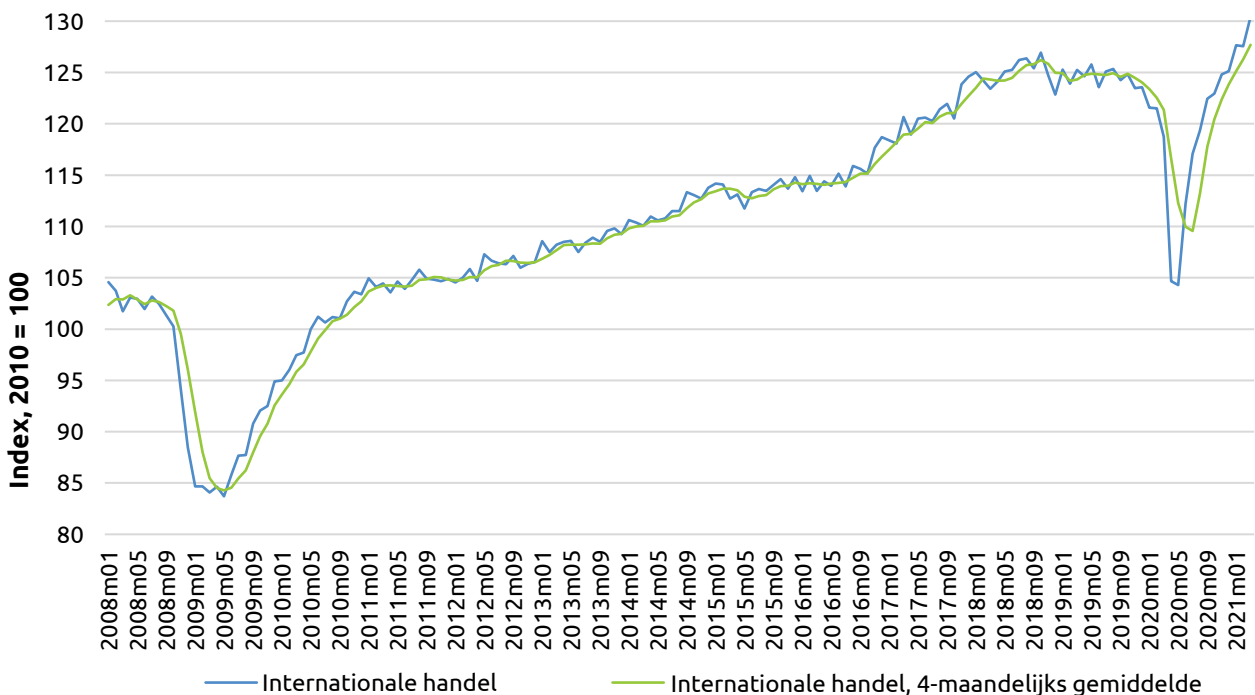
Die sterke vooruitgang is vooral toe te schrijven aan de handel in industriële goederen, waar er o.a. een bijzonder hoge vraag is naar computerapparatuur. Bovendien vinden

steeds meer gezinnen de weg naar de e-commerce waardoor hun consumptie-uitgaven (die vorig jaar sterk ingeperkt werden door de lockdowns) toch wat konden toenemen. Daarnaast zijn de investeringen relatief snel terug op gang te komen (vooral in de Verenigde Staten) en is ook de kortstondig sterk afgeremde vraag naar duurzame goederen (onder meer auto's, vooral elektrische) stilaan weer onder stoom. De handel in diensten blijft echter achter, net zoals het luchtvervoer van passagiers, waar de inkomsten in maart 2021 nog altijd maar 10% haalden van die van twee jaar geleden.

Het herstel van de vraag naar bepaalde industriële goederen (elektronica, bouw enz.) is van dien aard dat de bevoorradingsketens beginnen te haperen. De volumes van containertrafik in de havens zitten al boven die van 2019 en de automobielenindustrie kampt met een schaarste aan computerchips.

GRAFIEK 4

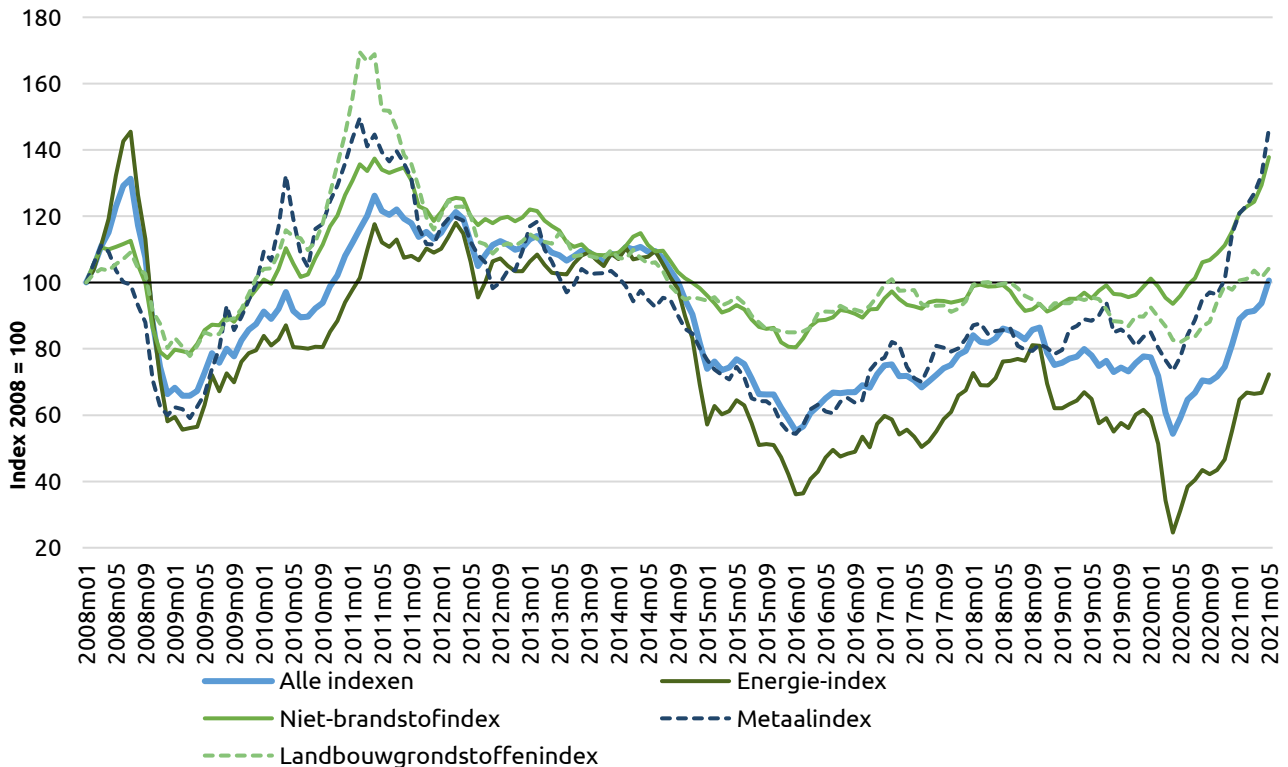
Evolutie van de internationale handel

BRON CPB World trade Monitor

GRAFIEK 5

Evolutie van de grondstoffenprijzen

BRON IMF

Grondstoffenprijzen

In het kielzog van de beperkingen inzake handel en productie als gevolg van de gezondheidsmaatregelen, namen ook de grondstoffenprijzen een duik tot een historisch laag niveau in april 2020 (54,4¹). Daarna veerde de index sterk op in de periode mei-september, om na een pauze terug te versnellen naar eind 2020 toe, en in november zelfs hoger te noteren dan voor de crisis. Die versnelling zette zich door in 2021, eerst iets trager dan eind 2020, maar dan weer krachtiger in het tweede kwartaal van 2021.

De olieprijs sluiten vrij dicht aan bij de evolutie van de algemene index. Want bij de aanvang van het derde kwartaal van 2020 waren ze slechts gedeeltelijk hersteld. Vanaf

oktober versnelde het herstel en stegen de olieprijs met 49% tussen oktober 2020 en februari 2021. Door een heropflakking van de COVID-19-besmettingen en de haperende start van de vaccinatiecampagnes begin 2021 verzwakte de vraag naar olie kortstondig, maar daarna volgde een sterk herstel en gingen de prijzen bij het begin van het tweede kwartaal van dit jaar opnieuw de hoogte in.

Nu de gezondheidssituatie de goede kant lijkt uit te gaan, zal de vraag naar olie waarschijnlijk aanhouden met, volgens het IMF, een gemiddelde prijs van 58,5 USD per vat in 2021. Als de olieprijs rond de 60 USD blijven hangen, zou dat normaal gezien opnieuw kunnen aanzetten tot intensievere winning van schalieolie (vooral in Amerika), tegen

¹ Bron: *Primary Commodity Price System (PCPS)* van het IMF.

hogere kostprijs, waardoor het aanbod op termijn weer toeneemt.

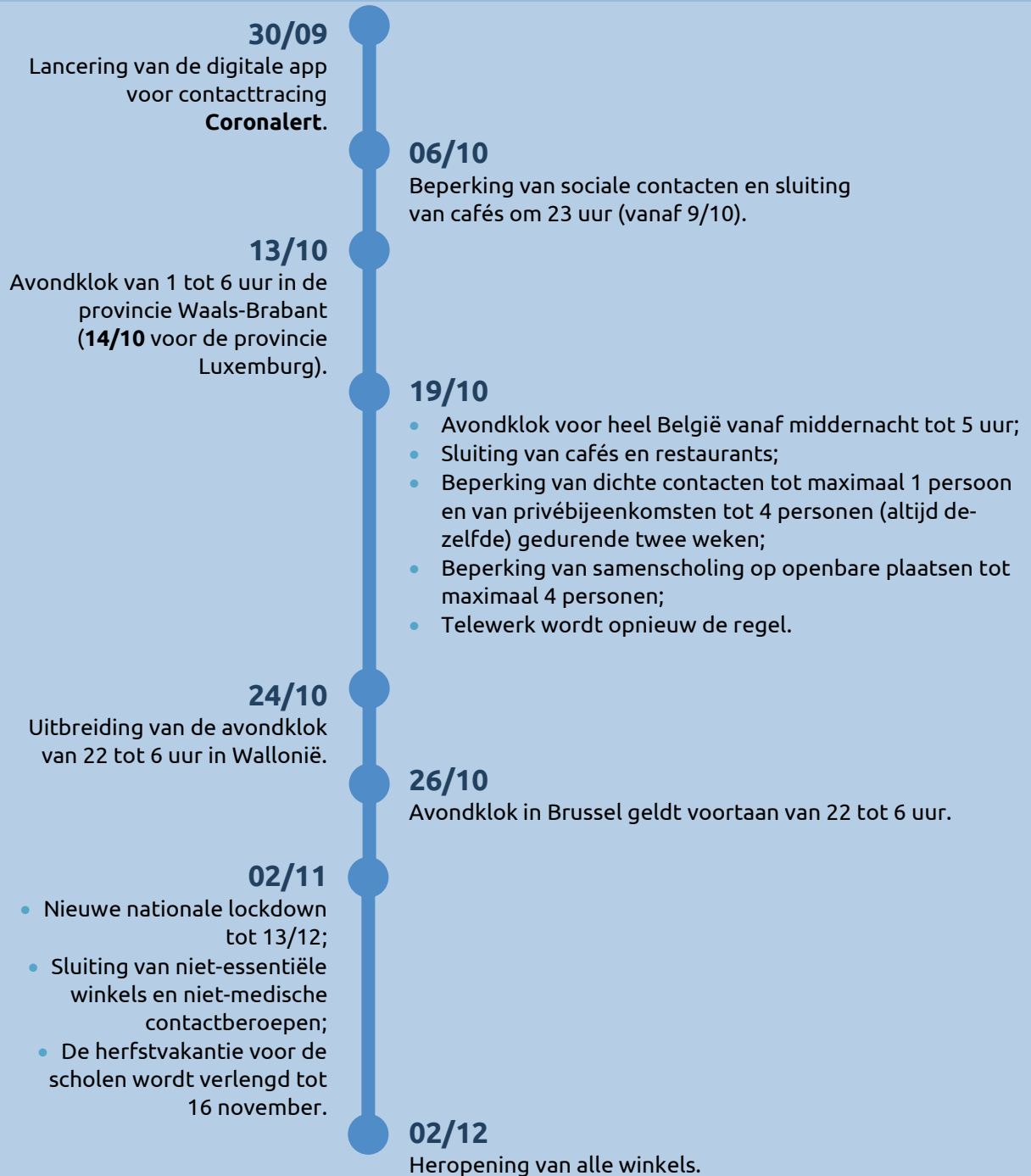
Wat de metaalprices betreft, hadden die, na een minder sterke daling dan de energieprijzen, slechts twee maanden nodig om terug op hun peil van voor de crisis te komen. Dat was vooral te wijten aan de heropstart van de Chinese industrie en de bevoorradingsproblemen in de mijnbouwsector.

Vervolgens zijn de metaalprices bijna onophoudelijk blijven stijgen, met een indrukwekkende opmars van 88% tussen mei 2020 en mei 2021. De vraag naar metalen wordt immers aangewakkerd door de industriële productie die nu ook in de andere werelddelen weer op gang komt en de Amerikaanse begrotingsstimulans. Bovendien stimuleren ook de vraag naar elektrische wagens en de goed draaiende bouwsector de vraag naar metalen. Dat werkt dan weer verdere prijsstijgingen in de hand en zorgt voor grote spanningen in de bevoorradingsketens, waarover verder meer (zie punt 3).

2 Belgische economie

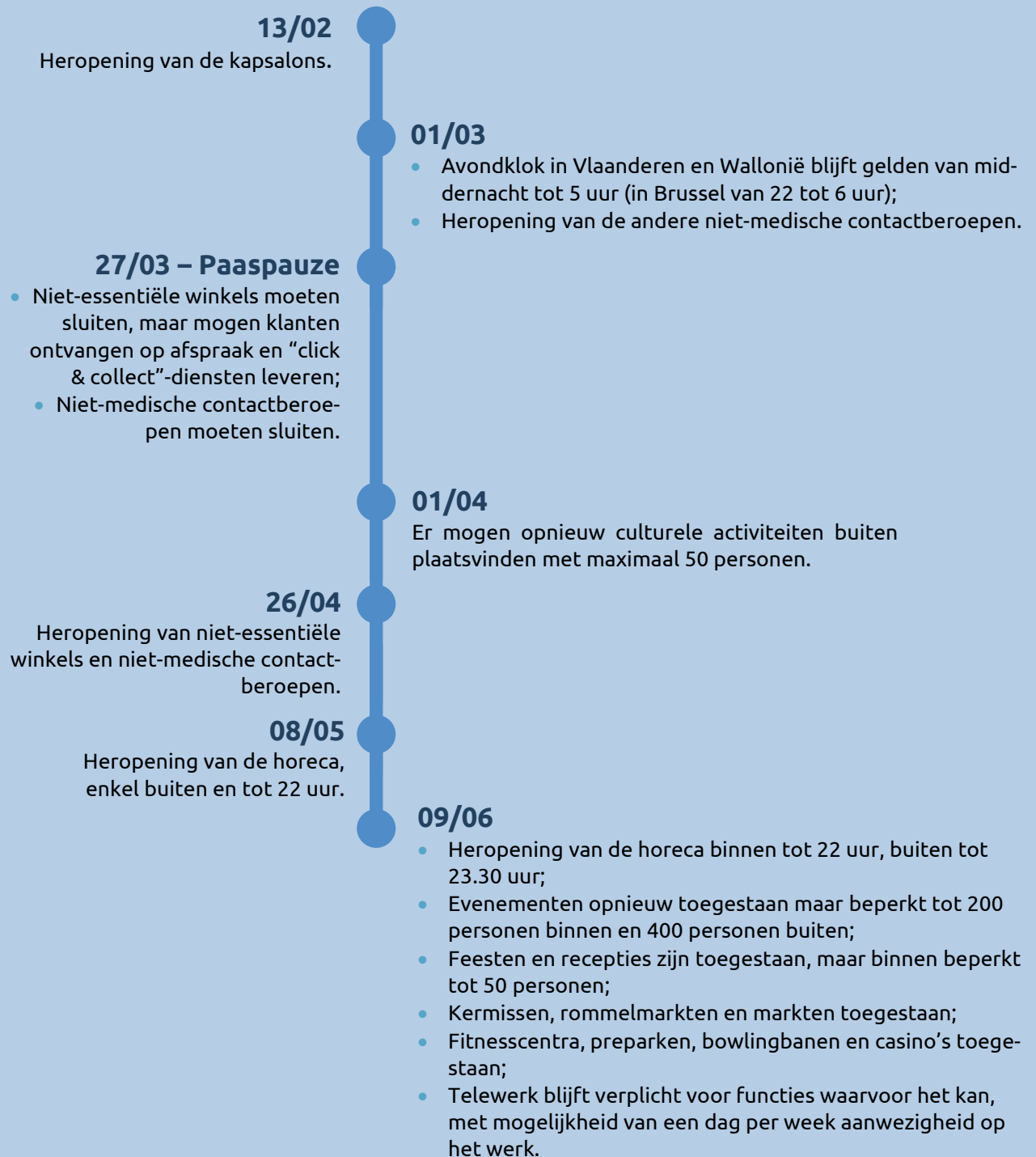
Chronologie van de maatregelen ter bestrijding van de epidemie in België

2020

Chronologie van de maatregelen ter bestrijding van de epidemie in België (vervolg)

2021

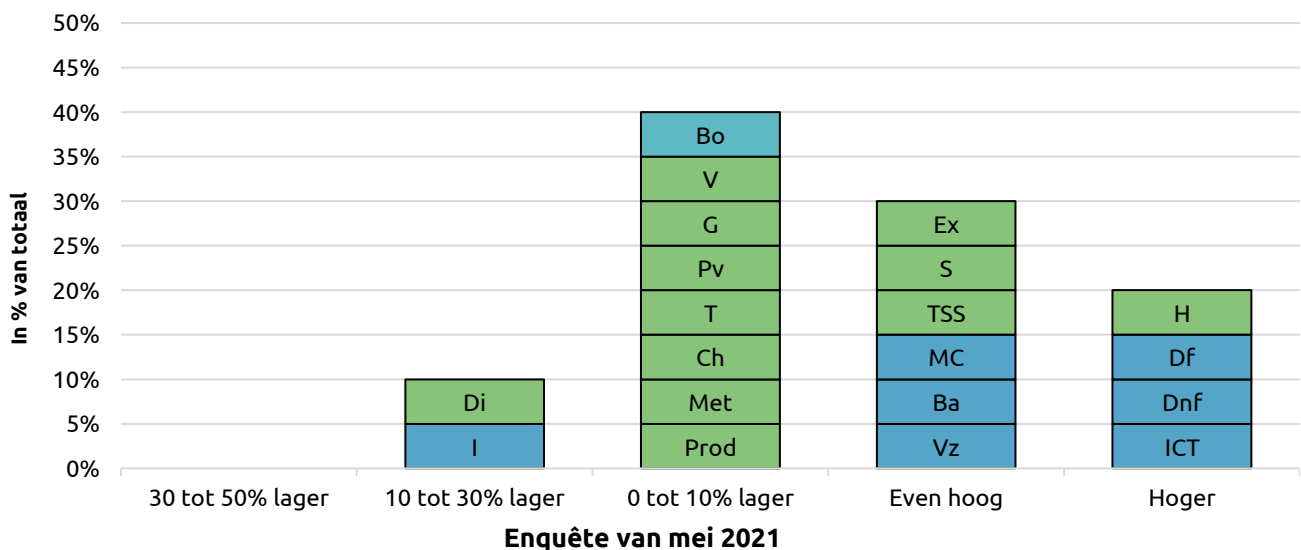
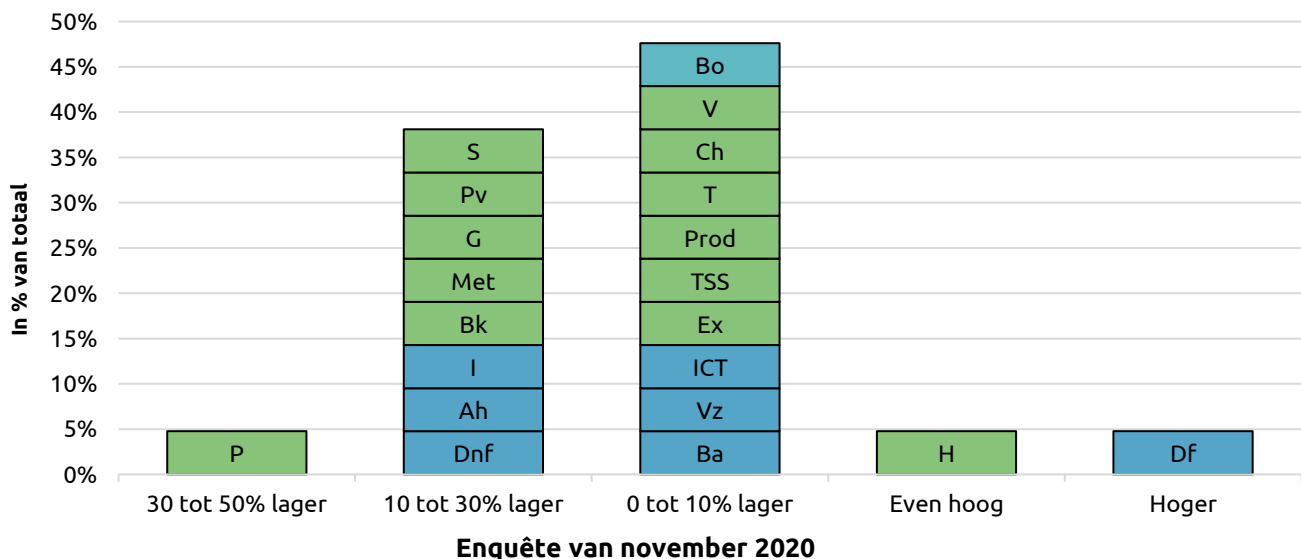

Economische activiteit

Huidig peil van economische activiteit

GRAFIEK 6

Op welk peil ligt de economische activiteit vandaag in uw sector in vergelijking met het normale peil?

Legende

Ah: Autohandel; **Ba :** Banken; **Bk:** Baksteen; **Bo:** Bouw; **Ch:** Chemie; **Df :** Handel (food); **Dnf :** Handel (non-food) ; **Di:** Diamant; **Ex:** Ontginning; **Gl:** Glas ; **H:** Hout; **I:** Interim; **ICT:** Informatie- en communicatietechnologieën; **MC:** Management Consultants; **Met:** Producenten van metaal(producten); **Mi:** MIVB; **P:** Papierfabrikanten; **Prod:** Production technology and mechatronics; **Pv:** Papierverwerkende nijverheid; **S:** Staal; **T:** Textiel; **TSS:** Transport solution systems; **V:** Voeding; **Vz:** Verzekeringen.

De resultaten van onze enquête in mei wijzen op de eerste tekenen van een economisch herstel. Want 50% van de respondenten meldt momenteel een gelijk of hoger niveau van economische activiteit in vergelijking met normale tijden. Bij onze vorige enquête was dat slechts 10%: de houtsector en de voedingswinkels.

Natuurlijk blijft nog altijd 40% van de respondenten een activiteitsniveau rapporteren dat tussen 0 en 10% lager ligt dan normaal, maar in november waren ze nog met 50%. En het grote verschil zit bij de sectoren die een activiteitsniveau rapporteren van 10 tot 30% onder het normale niveau. Terwijl in november bijna 40% van de sectoren in die situatie zat, zijn ze nu nog maar met 10% (diamant- en uitzendsector). Bij de uitzendsector kregen we inderdaad melding van een omzetsdaling van 12%. Dat kwam vooral doordat bepaalde sectoren, zoals de horeca en de evenementenbranche, eind april begin mei nog gesloten waren.

Dat de activiteit in de voedingszaken hoger blijft dan normaal hoeft niet te verbazen. Door de sluiting van de normale horeca in combinatie met verplicht telewerken gingen de gezinnen meer inkopen doen in de traditionele voedingswinkels. De sterke stijging van de maaltijdbezorgdiensten (Uber Eats, Deliveroo, etc.) topte de stijging van de omzet van de klassieke winkels ietwat af, maar 2021 zal voor de sector een goed jaar blijven.

Wat wel vreemder kan lijken is dat de non-foodzaken een hoger activiteitsniveau dan normaal aangeven terwijl het economische leven in de eerste helft van 2021 (toch zeker tot eind april) nog altijd belemmerd werd

door gezondheidsmaatregelen (zie box 'Chronologie van de maatregelen'). Maar in werkelijkheid zijn er binnen de sector grote verschillen, we moeten dus nuanceren.

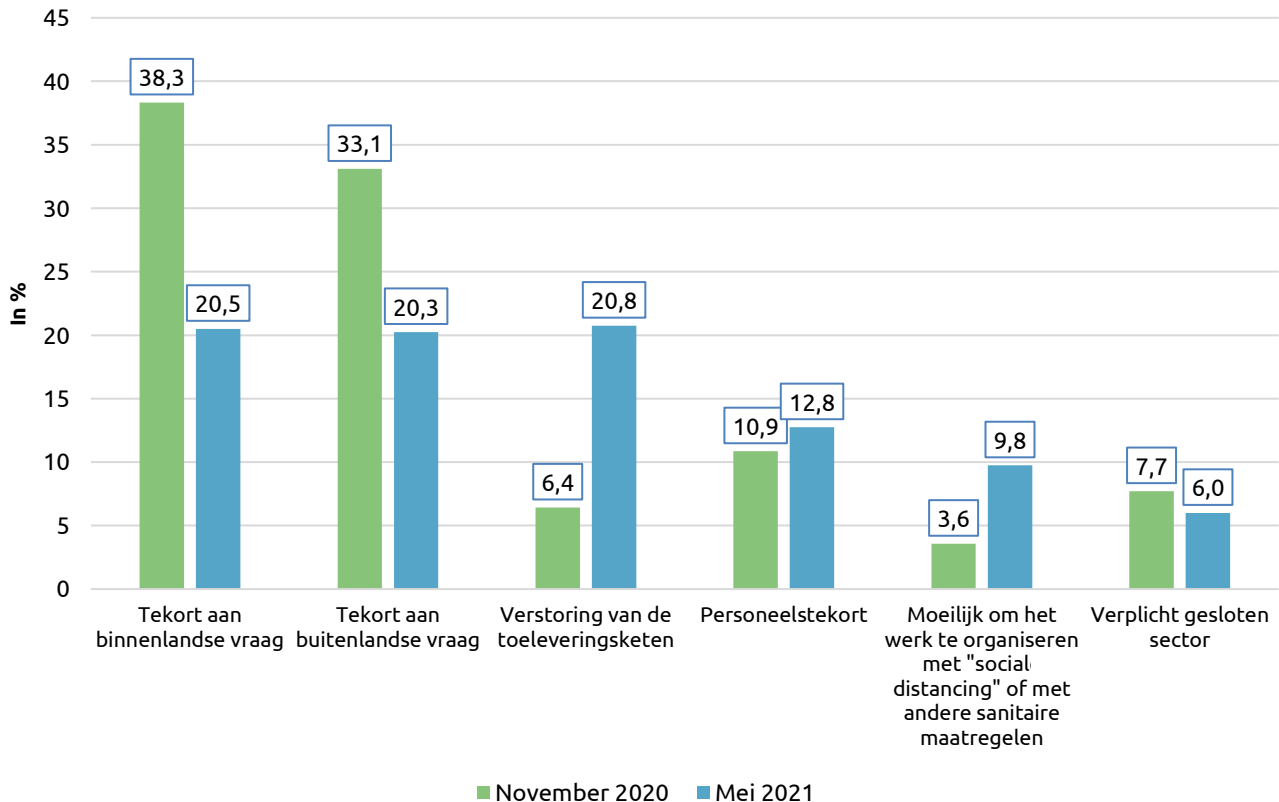
Alles wat te maken heeft met interieur, tuin en DIY deed uitstekende zaken. Modezaken en health & beauty daarentegen beleefden een uiterst moeilijk jaar en zitten dus in de hoek waar de zwaarste klappen vallen. Tot slot vond een sterke verschuiving plaats van fysiek naar online winkelen. Sommige Belgische distributeurs sprongen op de trein van de groeiende e-commerce door hun digitale verkoopkanalen verder te ontwikkelen en ze nog beter te integreren in hun fysieke winkels. Zo konden ze tijdens de periodes van sluiting van de winkels hun activiteit voortzetten en in sommige gevallen zelfs hun omzet verhogen.

Maar het structurele probleem voor de Belgische e-commerce blijft bestaan. Want het zijn de grote platformen (Amazon, Bol.com, Coolblue e.d.) die met het leeuwendeel van de groei in de e-commerce gaan lopen. En hun logistieke centra ligt buiten onze grenzen, een deel van de creatie van toegevoegde waarde gaat dan ook op in een toename van de invoer.

De voedselproductie kijkt dan weer aan tegen een omzetsdaling van iets minder dan 2% in 2020, een al bij al bescheiden daling vergeleken met de sectoren die het zwaarst hebben afgezien tijdens de crisis. Maar binnen de sector zijn er grote verschillen tussen de bedrijven, afhankelijk van hun distributiekkanalen.

GRAFIEK 7

Wat zijn voor uw sector de belangrijkste oorzaken van de terugval van de economische activiteit?

Het is geen verrassing dat ondernemingen met grootwarenhuizen als belangrijkste klanten hun activiteiten zagen toenemen. Maar die toename was onvoldoende om de grote moeilijkheden bij bedrijven die vooral leveren aan bijvoorbeeld luchthavens, evenementen of de horeca, te compenseren. De langdurige sluiting van de klassieke horeca woog dan ook op de productie in de voedingsnijverheid die in het eerste kwartaal van 2021 8% lager lag dan in het eerste kwartaal 2020. Met de heropening van de horeca in België en het buitenland (50% van de binnenlandse productie is voor export bestemd) en later de heropstart van de evenementen en het toerisme zal de sector zich verder kunnen herstellen.

Ook binnen de bouwsector vallen grote verschillen vast te stellen. De residentiële sector hield in 2020 goed stand, en de nieuwbouw en verbouwingen zouden in 2021 weer

moeten aantrekken en hun niveau van voor de crisis benaderen.

Maar in de niet-residentiële sector (die nauw samenhangt met de bedrijfsinvesteringen) loopt de toestand nogal uiteen. Enerzijds kende het aantal bouwvergunningen een scherpere daling in 2020 en verloopt het herstel in 2021 trager, omdat de bedrijfsinvesteringen slechts geleidelijk op snelheid komen. Anderzijds werden voor de renovaties in de niet-residentiële bouw de negatieve effecten van de eerste crisismaanden gecompenseerd door de renovatie van ziekenhuizen in Wallonië. Al bij al bleven de niet-residentiële renovaties daarmee op ongeveer hetzelfde peil als in 2020.

M.b.t. de openbare werken vorderden bepaalde grote openbare investeringsprojecten (tram in Luik, Oosterweel etc.) in 2020 minder snel dan gepland. In 2021 zou er meer vaart moeten in komen, onder meer dankzij

nieuwe projecten (bv. het nieuwe RTBF-gebouw).

Globaal genomen heeft de activiteit in de bouwsector zich vanaf het derde kwartaal 2020 vrij goed hersteld en zit ze nog slechts een paar procentpunten onder haar normale niveau. Ook de orderboekjes voor 2021 raken stilaan weer gevuld, maar hebben de achterstand nog niet volledig ingehaald. Bovendien kampt de sector met langere levertermijnen en sterke stijgingen van de grondstoffenprijzen (zie Hoofdstuk 3) die op het herstel drukken. Dat alles leidt tot ernstige vertragingen en/of noodzakelijke herzieningen aan offertes die kunnen uitlopen op een gedeeltelijke of volledige annulering van potentiële werken.

De Belgische autoassemblage zit dan weer, dankzij investeringen om in de productie meer en meer over te schakelen op elektrische wagens, in prima positie om volop te profiteren van de huidige sterke vraag.

Wat de belangrijkste oorzaken voor de economische problemen betreft, vallen belangrijke evoluties te noteren in vergelijking met onze vorige enquête.

De ontoereikende vraag blijft een pijnpunt, maar is al veel minder zorgwekkend dan bij de enquête van november, zowel op het vlak van de binnenlandse (21,5% tegenover 38,3% in november) als van de buitenlandse vraag (21,3% tegenover 33,1% in november).

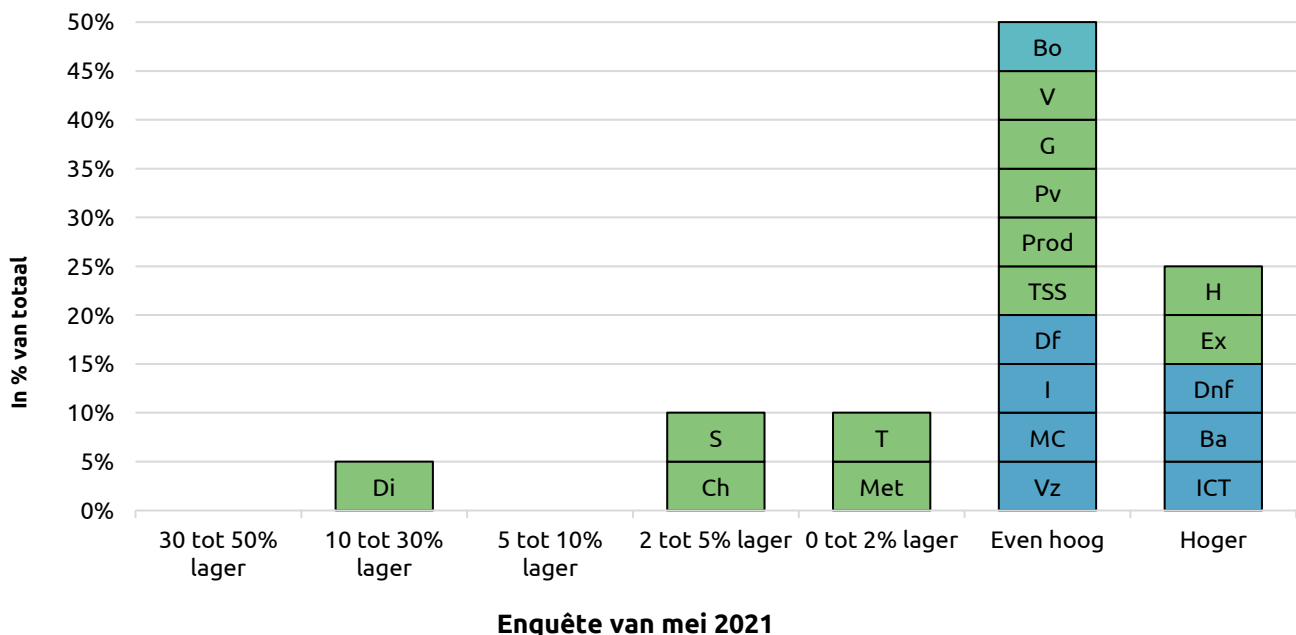
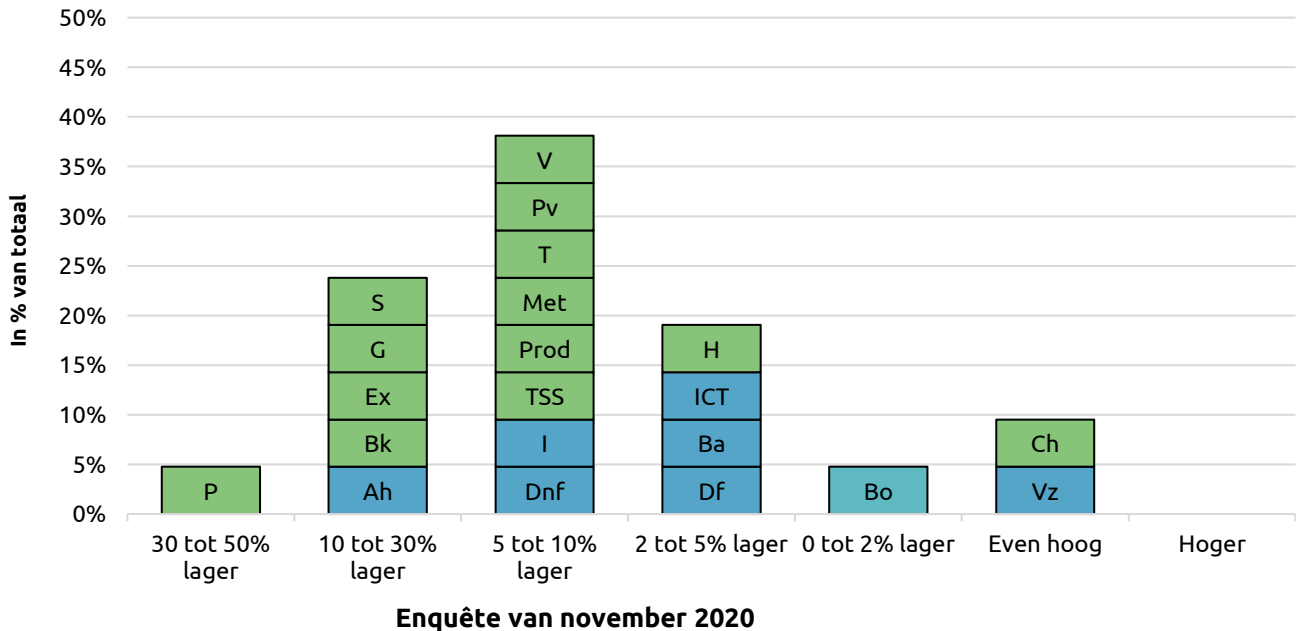
Maar aan de aanbodkant worden de problemen op bepaalde vlakken steeds nijpender. Daarbij valt vooral op hoe de verstoring van de bevoorradingsketens evolueert. In november speelde dat probleem nog eerder op de achtergrond (6,4%), maar nu is het bijna even erg (20,8%) als de problemen op het vlak van de vraag. Daar gaan we later dieper op in, op basis van feedback van onze sectoren (zie Hoofdstuk 3).

Tegelijk zijn alle andere aspecten aan de aanbodkant, zoals personeelsgebrek (13,8% tegenover 10,9% in november) en de moeilijkheden om het werk te organiseren met social distancing (10,8% tegenover 3,6%) zwaarder gaan wegen en bemoeilijken ze het herstel bij sommige van onze leden.

Economische activiteit binnen zes maanden

GRAFIEK 8

Op welk peil verwacht u dat de economische activiteit in uw sector over 6 maanden zal liggen in vergelijking met het normale peil?

Wanneer we de economische vooruitzichten over zes maanden bekijken, is het herwonnen optimisme nog meer uitgesproken dan inzake het huidige activiteitsniveau. We tellen

nu 15 sectoren die binnen zes maanden een activiteit op hetzelfde of een hoger niveau dan normaal verwachten. Meer bepaald zijn er 10 die een terugkeer naar het normale

niveau verwachten en denken er 5 zelfs dat hun activiteit al naar een hoger peil dan normaal zal stijgen. In november voorzagen slechts twee sectoren een normaal niveau en verwachtte geen enkele dat de productie boven het normale peil zou stijgen.

De voedingsdistributie is de enige sector die doorheen de crisis boven zijn normale niveau presteerde.

25% van de sectoren ziet het wel nog altijd eerder pessimistisch in, maar dat is relatief beperkt als we vergelijken met de 90% pessimisten in onze studie van november. Bovendien verwachten de meeste van die pessimistische sectoren 0 tot 5% minder activiteit, terwijl in november de meerderheid een lager dan normaal niveau van meer dan 5% verwachtte.

Naast het puur cijfermatig aspect van de resultaten van onze enquête, valt het ook op dat er bij onze grote dienstensectoren geen enkele nog pessimistisch is. Aangezien net dat onderdeel van onze economie het meest te lijden had van de 'social distancing'-maatregelen, is dat op zich al een bijzonder positief signaal².

Operationeel gezien had social distancing niet echt een invloed op de ICT-sector, want voor digitale experts verliep de overstap naar telewerk logisch gezien snel en vlot. Maar heel wat ondernemingen hebben wegens de onzekerheden die de pandemie met zich meebracht toch in de eerste maanden ervan hun investeringen uitgesteld of geannuleerd. In de laatste maanden van 2020 herpakten de investeringen in ICT zich wel sterk. Investeringen in digitalisering zijn nu eenmaal cruciaal

om de concurrentiekracht van onze ondernemingen op peil te houden.

Overigens heeft de pandemie alleen maar duidelijker gemaakt hoe belangrijk ICT is. Nu telewerk en e-commerce breder en meer structureel zijn aanvaard, mag de sector de komende zes maanden en daarna nog steeds een sterke vraag verwachten.

Binnen de industriële sectoren is ook de machinebouw (Prod) uiteraard sterk afhankelijk van de ontwikkeling van de bedrijfsinvesteringen. Dat deze sector een terugkeer naar een normaal productiepeil verwacht, is dan ook een bijkomend signaal dat de bedrijfsinvesteringen terug op gang komen (zie verder, punt 'Investeringen').

In de sector van de grote voedingsdistributie heerst de verwachting dat de activiteit zich zal handhaven. Dat is op zich al positief, want het was de enige sector die de hele crisis lang iets boven zijn normale niveau presteerde.

Wat betreft de houtsector bevestigt onze enquête dat de inhaalbeweging aan de vraagkant die in het derde kwartaal van 2020 op gang kwam, vermoedelijk niet snel zal stilvallen, aangezien voor de komende zes maanden een hogere activiteit dan normaal wordt verwacht.

De renovatieprojecten zitten volop in de lift en heel wat gezinnen hebben zich op de inrichting en renovatie van hun woonruimte (binnen en buiten) gestort. Bovendien komt nu ook uit Amerika vraag naar Europees hout (ook daar kregen bouw en renovatie een stevige zet), en dat is deels te wijten aan een taks die Trump heeft ingevoerd op Canadees hout. Dat zorgt voor nog meer druk op een productie die het al moeilijk had de achterstand als gevolg van de eerste lockdown bij te benen, en dus ook voor een sterke stijging van de houtprijzen.

² Hierbij moeten we wel opmerken dat de zwaarst getroffen sectoren zoals de horeca, de

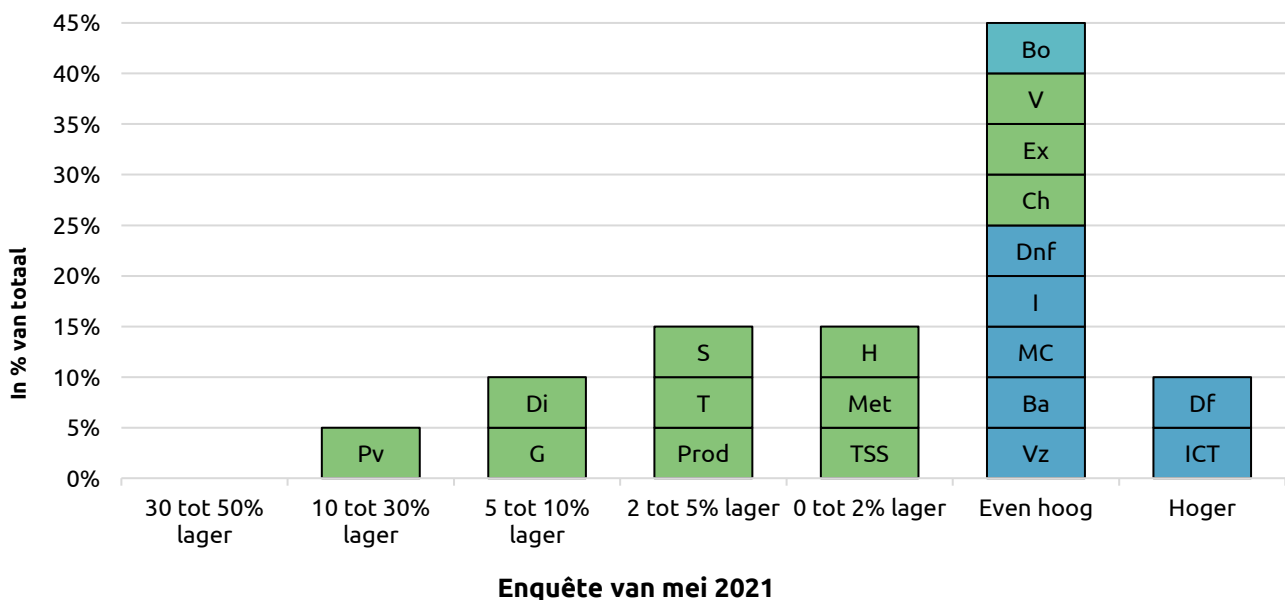
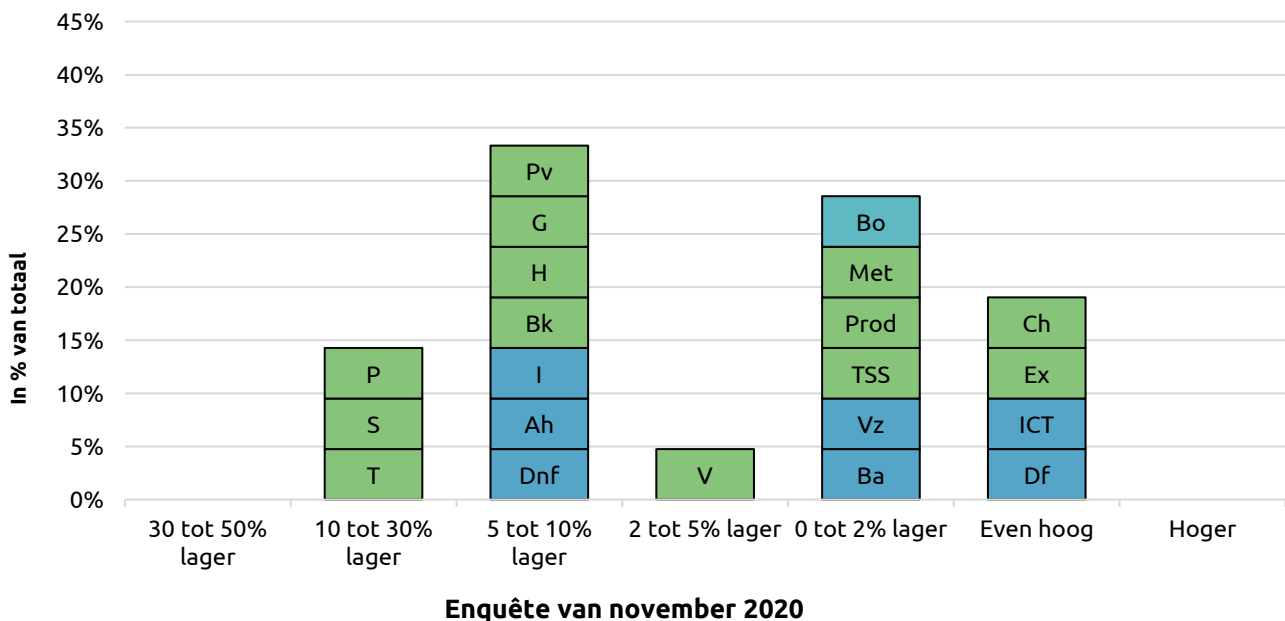
evenementensector en het luchtvervoer niet in onze enquête zijn opgenomen.

Arbeidsmarkt

Werkgelegenheid in de komende 6 maanden

GRAFIEK 9

Op welk peil verwacht u dat de werkgelegenheid in uw sector over 6 maanden zal liggen in vergelijking met het normale peil?

Ook wat werkgelegenheid betreft, zien de sectoren de toekomst vrij positief in, maar wel in mindere mate dan inzake de economische activiteit. 45% van onze respondenten denkt dat ze binnen zes maanden weer op

het normale peil zit, terwijl dat in november iets minder 20% was. En twee sectoren (voedingszaken en ICT) denken zelfs dat de werkgelegenheid zal toenemen, terwijl in november niemand die mening was toegegaan.

Van de pessimistische respondenten verwachtte het grootste deel in november (bijna 35%) een daling van 5 tot 10%. In mei zit nog slechts 10% in die schijf, terwijl het grootste deel van de pessimistische sectoren (30%) nu een daling van 0 tot 5% verwacht. Ook positief is dat, gelet op het belang van de werkgelegenheid in die sectoren, er bij de dienstensectoren geen zijn die pessimistisch zijn inzake werkgelegenheid.

Dat het herwonnen optimisme rond werkgelegenheid niet zo uitgesproken is als dat voor de economische activiteit, is niet meteen alarmerend: de arbeidsmarkt loopt altijd wat achterop.

Bij een verbetering van de conjunctuur gaan ondernemingen niet meteen meer mensen in dienst nemen. Om te beginnen, omdat het gewoon tijd vraagt om geschikt personeel te vinden. Maar ook omdat de ondernemingen eerst inzetten op een vermindering van de tijdelijke werkloosheid en een verhoging van het aantal werkuren, en vervolgens ook eerst nog vaak een beroep doen met uitzendarbeid. Pas wanneer ze zien dat de verbetering van de conjunctuur voldoende stevig en duurzaam is, gaan ze over tot rekrutering.

Overigens stellen we vast de situatie van de **uitzendsector** er gevoelig op vooruit gaat. Terwijl die in november een daling tussen 5 en 10% in het vooruitzicht stelde, is de verwachting nu dat de werkgelegenheid binnen zes maanden weer op een normaal niveau zal landen.

Die verbeterde vooruitzichten tonen duidelijk de positieve impact aan die de betere beheersing van de pandemie zal hebben op de sectoren die sterk onder de beperkingen hebben geleden, zoals de evenementenbranche, de horeca en het toerisme. Dat zijn immers zeer arbeidsintensieve sectoren die vaak met uitzendkrachten werken.

Tot slot mogen we niet vergeten dat, hoewel de arbeidsmarkt tot nu redelijk gespaard bleef, met slechts een marginale stijging van de werkloosheid, dit grotendeels te danken is aan de soepele regels voor tijdelijke werkloosheid wegens overmacht.

Toen de crisis in april 2020 op zijn hoogtepunt zat, moesten liefst 950.000 werknemers (30% van de loontrekkende werkgelegenheid in de privésector) een beroep doen op dat stelsel. Later is het gebruik van dat instrument geleidelijk gedaald tijdens de eerste versoepelingsfase, tot nog 3,3% begin september 2020. Toen midden oktober 2020 jammer genoeg nieuwe verstrengingen noodzakelijk bleken, ging ook de tijdelijke werkloosheid opnieuw de hoogte in, met nieuwe pieken van bijna 10% (317.000) midden november 2020 en 8,25% (262.000) eind maart 2021 ('Paaspauze').

Die cijfers lagen dan wel hoger dan het minimum in oktober, maar bleven gelukkig onder de piek van april 2020. Na de recentste versoepelingen viel het aantal tijdelijk werklozen eind mei met meer dan de helft terug in vergelijking met de situatie van eind maart 2021 (nu nog 127.000 of 4% van de tewerkstelling in de privésector).

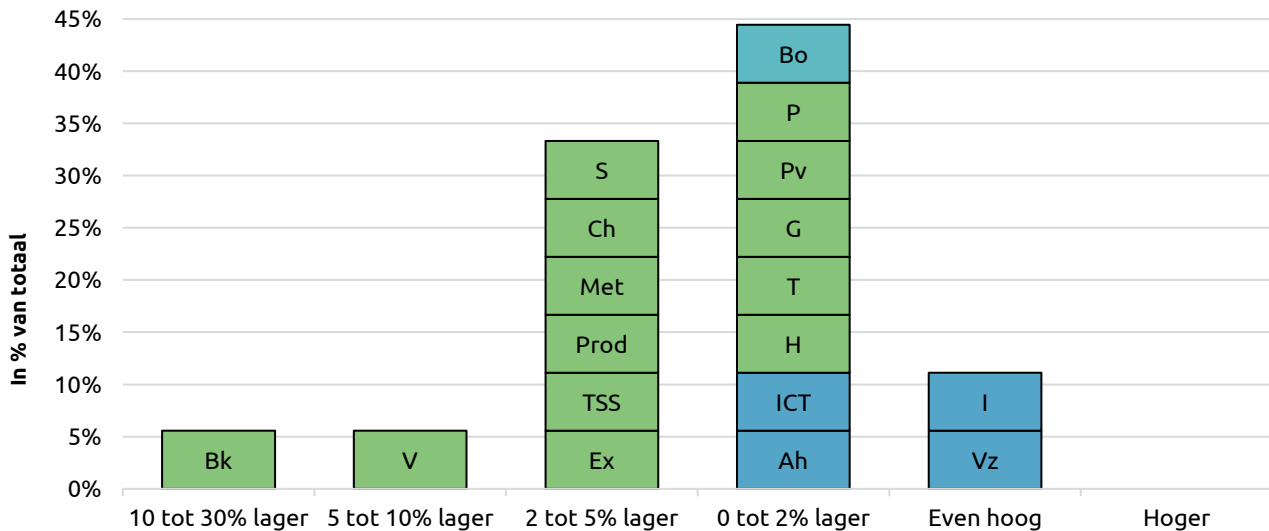
Overigens stellen we nog altijd grote verschillen vast tussen de zwaarst getroffen sectoren (36%) en de rest van de privésector (6%). **Horeca** (41,1%), **evenementen** (28,6%), **touroperators** (37,8%) en **luchttransport** (32,8%) hebben het daarbij nog steeds het moeilijkst. Maar ook sommige industriële sectoren zoals **fabrikanten van andere transportmiddelen** (17,7%), of **textiel** (10,6%) delen nog altijd in de klappen.

We moeten dan ook omzichtig tewerk gaan bij het opheffen van die maatregelen. We mogen het ondernemingen die al lang en zwaar te lijden hebben gehad onder de crisis, niet nog moeilijker maken met nog meer banenverlies tot gevolg.

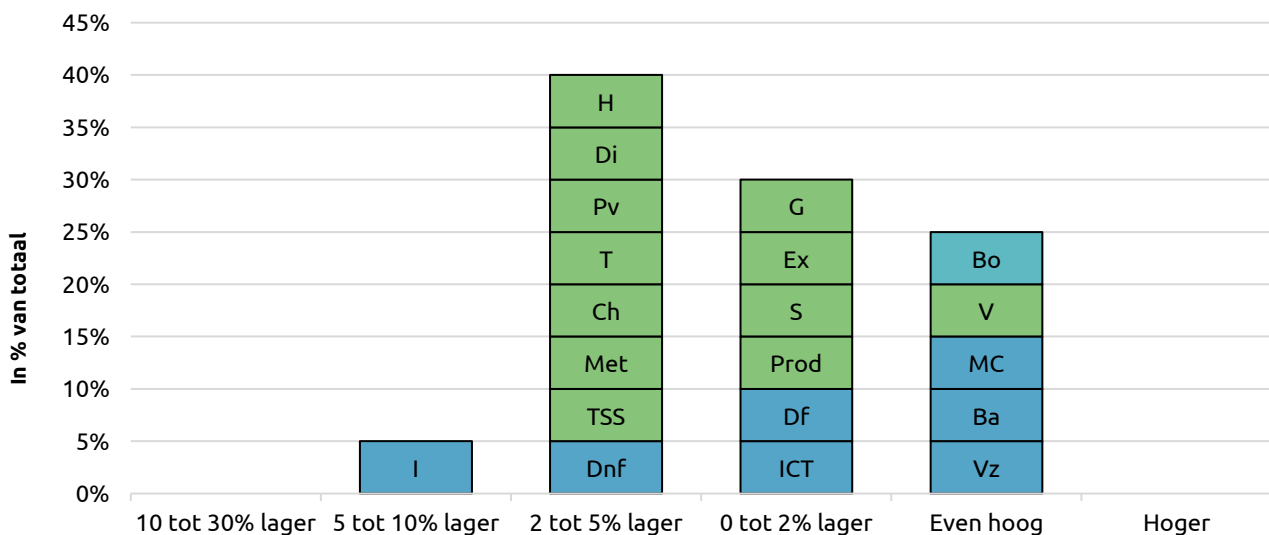
Productiviteit

GRAFIEK 10

Op welk peil ligt de productiviteit in uw sector momenteel (na invoering van maatregelen telewerk en social distancing) in vergelijking met het normale peil?

Enquête van november 2020

Enquête van mei 2021

Ook met de productiviteit gaat het de goede kant op, maar het herstel verloopt trager dan bij de economische activiteit en de werkgelegenheid. Enerzijds melden meer respondenten een behoud van de productiviteit (25% tegenover 10% in november) en zijn er

minder die een daling van 0 tot 2% aangeven (30% in mei t.o.v. iets meer dan 40% bij de vorige bevraging). Maar anderzijds is het percentage dat een daling van 2 tot 5% meldt, gestegen van iets meer dan 30% in november naar inmiddels 40%.

Het algemene beeld is dus genuanceerder en valt dan ook niet gemakkelijk te interpreteren. Globaal gezien blijkt hieruit dat het werk organiseren binnen een veilig gezondheidskader zelfs na een jaar nog niet zo eenvoudig is. Gelet op de gemengde resultaten van onze enquête kunnen we niet uitsluiten dat een terugkeer naar de normaliteit pas mogelijk zal zijn wanneer de vaccinatiecampagne voldoende vergevorderd is.

Hoewel de industrie zich na een eerste golf met zware gevolgen voor de productiviteit sneller heeft aangepast, blijkt uit onze enquête dat ze nog niet op volle kracht draait. Ze moest niet alleen het werk reorganiseren volgens de sanitaire regels, maar kreeg ook te maken met bevoorradingsproblemen en de vertragingen aan de kant van de productiemiddelen hebben ook een negatieve invloed op de productiviteit van bepaalde industriële sectoren.

Tot slot merken we op dat, hoewel telewerk heel wat ondernemingen in staat heeft gesteld om hun activiteit voort te zetten, de balans na een jaar (voor sommigen voltijds) thuiswerken niet volledig rooskleurig is.

Om te beginnen kunnen sommige beroepsactiviteiten alleen maar op de werkplek worden uitgeoefend en is telewerk niet mogelijk. Voor andere valt niet te ontkennen dat de formule een zeker potentieel heeft op het vlak van mobiliteit, want er komt heel wat tijd vrij die anders opgaat in (soms tijdrovende) woon-werkverplaatsingen.

Ondanks die gunstige effecten op het evenwicht tussen werk en privéleven, kan telewerk dat evenwicht ook net verstoren omdat de grens tussen beide vervaagt. De lidfederaties wisten ons te vertellen dat veel van hun medewerkers gevraagd hebben om terug naar kantoor te mogen komen, net om privé- en werkruimte beter te kunnen scheiden, wat op zich niet verrassend is.

Telewerk is één van de instrumenten, het is niet de oplossing voor alle problemen.

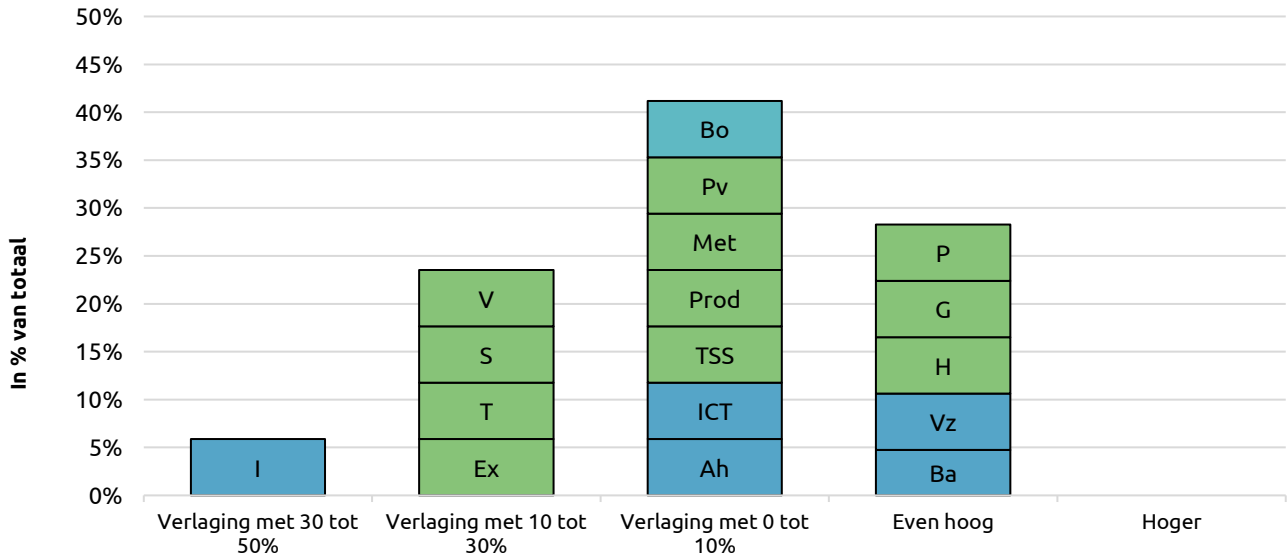
Maar een andere reden is dat een onderneming ook een plaats van ontmoeting en sociale interacties is. Of het nu met collega's dan wel klanten is, er gaat een deel zingeving, verbondenheid en kwaliteit van informatie-uitwisseling verloren wanneer interacties uitsluitend via telefoon of webcam verlopen.

Conclusie is natuurlijk wel dat telewerk één van de instrumenten is die tijdens deze crisis heel nuttig is gebleken. Het is een blijver voor de toekomst, maar we mogen het niet zien als oplossing voor alle problemen. Bovendien is het voor elke onderneming en activiteit op een andere manier zinvol. We mogen het systeem dus zeker niet in een te starre reglementering gieten, maar de ondernemingen de gelegenheid bieden om zelf een beleid inzake telewerk uit te werken dat het best op hun activiteit is afgestemd.

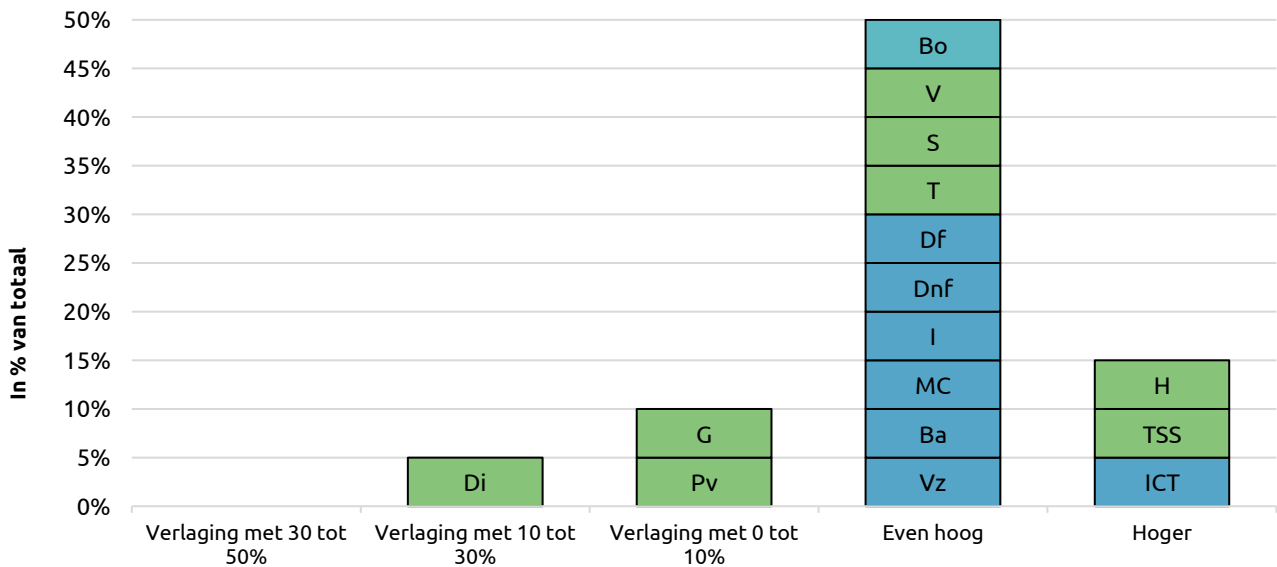
Investerings

GRAFIEK 11

Hoe ziet u de investeringsplannen in uw sector in de komende 6 maanden evolueren?

Enquête van november 2020

Enquête van mei 2021

Ook de investeringsvooruitzichten zitten op de goede weg. In mei verklaart 50% van de respondenten dat ze hun investeringspeil de komende zes maanden zullen aanhouden, tegenover nauwelijks 25% in november. Meer nog, 15% van de sectoren kondigt nu een nakende stijging van de investeringen aan. De pessimisten zijn nog slechts met 15%, terwijl dat in november nog bijna 60% was.

In crisistijden zijn de bedrijfsinvesteringen normaal de eerste vraagcomponent die terugvalt. Investeren is nu eenmaal in wezen toekomstgericht, en wanneer tijdens een periode van cyclische omwenteling de onzekerheden zich opstapelen, zijn ondernemingen vooral bezig met overleven en besteden ze daaraan hun kasmiddelen.

Maar dit is geen gewone crisis. Niet alleen werd ze veroorzaakt door een factor die exogeen is aan de economische wereld, maar ook de vraag of de productiecapaciteit werden niet structureel beschadigd, alleen tijdelijk ingeperkt vanwege de gezondheidssituatie.

Dit kan, samen met de sneller dan verwachte (buitenlandse) conjunctuurverbetering, waarom de investeringen zo goed weerstand hebben geboden en zich uiteindelijk vrij snel hebben weten te herpakken. De Belgische

banken waren zelfs eerder verrast dat de ondernemingen zo positief bleven en veel kredietaanvragen bleven indienen, niet om hun financiële situatie recht te trekken, maar vooral voor toekomstgerichte investeringsprojecten. Ondanks de crisis heeft de bedrijfswereld het belang van investeringen in digitalisering en vergroening dus niet uit het oog verloren.

We hebben evenwel van verschillende sectoren geen antwoord gekregen. Wat de **extractiesector** betreft, zijn er tussen de verschillende bedrijfstakken te grote verschillen om een algemeen beeld te geven.

Voor **machinebouw** en **metaalproducten** is de situatie genuanceerder. Beide hebben te maken met een hoger gebruik van hun productiecapaciteit dan het langetermijngemiddelde. In normale tijden zou dat hen aanzetten om te investeren in bijkomende productiecapaciteit. Maar door de crisis, die de financiën van heel wat ondernemingen heeft aangetast, is de financiële positie van bepaalde bedrijven verzwakt. Het staat dus niet vast dat ze al voldoende financiële draagkracht hebben om te investeren, zodat het herstel van de investeringen daar nog wat op zich kan laten wachten.

3 Risico's en aanbevelingen: de mist trekt op

Uit onze enquête blijkt dus dat de Belgische economie zich aan het herstellen is van de loodzware crisis in 2020³. De meeste van onze leden-sectorfederaties verwachten dat dat herstel zal aanhouden en nog verder aan kracht zal winnen in het tweede semester van 2021.

In eerste instantie lijkt die golf van optimisme geïnspireerd door de sterke verbetering van de epidemiologische situatie: besmettingen, opnames op intensieve zorgen en oversterfte door het virus zitten duidelijk in dalende lijn. Ook de versnelling van de vaccinatiecampagne, na een aarzelende start, draagt daaraan bij.

Bovendien laat de hoge vaccinatiebereidheid bij de bevolking hopen dat het leven in alle economische sectoren (ook sectoren zoals horeca, evenementen en toerisme) vrij snel weer in zijn normale plooi zal vallen.

Daarnaast was de buitenlandse vraag duidelijk sterker dan verwacht, vooral in China en de Verenigde Staten. Binnen die context hebben de ondernemingen hun investeringsplannen, die ze in het tweede kwartaal van 2020 vrij plots 'on hold' hadden moeten zetten, sneller dan verwacht opnieuw hervat.

Een zeker optimisme is dus wel gerechtvaardigd, maar we mogen niet te vroeg victorie kraaien of ons door euforie laten meeslepen. Want het opduiken van een besmettelijkere variant van het virus of, erger nog, een die resistent is aan de huidige vaccins, kan die vooruitgang op de helling zetten. Bovendien zijn er nog andere risico's waarvoor we waakzaam moeten zijn.

³ In 2020 daalde het Belgische bbp met 6,3%, de zwaarste terugval ooit sinds de Tweede Wereldoorlog.

Een eerste risico situeert zich op het niveau van de **arbeidsmarkt**. Het werkloosheidscijfer is, sinds de crisis uitbrak, inderdaad nauwelijks gestegen. Maar, zoals eerder al aangestipt, eind mei zaten nog 127.000 personen (of 4% van de tewerkstelling in de privé-sector) in het stelsel van tijdelijke "COVID-19"-werkloosheid. Het valt dus af te wachten hoe de ondernemingen gaan reageren op een (gedeeltelijke) opheffing van die steunmaatregel – waarschijnlijk eind september. Het valt namelijk te vrezen dat nogal wat bedrijven zich verplicht zullen zien om te herstructureren en om via ontslagen hun personeelsbestand beter af te stemmen op hun activiteitsniveau. Een stijging van het werkloosheidscijfer als gevolg daarvan zou het vertrouwen van de gezinnen kunnen aantasten, waardoor die wat voorzichtiger zouden kunnen blijven met hun bestedingen.

En dat zou dan de daling van de spaarquote naar meer normale niveaus – die zeker kan verwacht worden eens de gezondheidsmaatregelen zijn opgeheven en burgers dus kunnen terugkeren naar een meer normaal bestedingsgedrag (einde van het zogenaamde 'gedwongen' sparen) – enigszins kunnen afremmen.

Al bij al denken we dat de consumptie zich eerder geleidelijk aan zal herstellen om in het tweede kwartaal van 2022 terug op haar peil van voor de crisis te geraken.

In de tweede helft van 2020 kwamen de bedrijfsinvesteringen vrij snel terug op gang.

Een andere belangrijke component van de binnenlandse vraag zijn uiteraard de bedrijfsinvesteringen. Net als bij eerdere crisissen kenden die op het hoogtepunt van de crisis (tweede kwartaal van 2020) een zware

terugval. De ondernemingen zaten toen immers in pure overlevingsmodus en reserveerden gedurende een korte tijd al hun kasmiddelen daarvoor. Maar nadien, in de tweede helft van 2020, kwamen de investeringen vrij snel terug op gang, voor een groot deel onder impuls van de permanente behoefte aan investeringen in ICT. Wat we de voorbije 15 maanden hebben meegemaakt, heeft immers nog maar eens bevestigd hoe belangrijk investeringen in die nieuwste technologieën zijn voor het concurrentievermogen van onze ondernemingen.

Daarnaast zou **een tweede belangrijk risico** een domper kunnen zetten op dat investeringsherstel: de **financiële toestand van de ondernemingen**. Een analyse van Graydon-VBO toonde aan dat eind januari 2021 ongeveer een kwart van de ondernemingen die voor de crisis nog gezond waren, nu met financiële problemen kampen en een kapitaalinjectie nodig hebben om op lange termijn te overleven.

De situatie zal ongetwijfeld wel verbeteren zodra de samenleving weer kan terugkeren naar een 'volledig normale' situatie. Maar we moeten beseffen dat heel wat ondernemingen die financieel al in nauwe schoentjes zitten, vaak een ultieme financiële inspanning hebben moeten leveren om hun productie of hun handelsvoorraden terug op te bouwen, vaak tegen hogere kosten of prijzen (door de prijsstijging van de grondstoffen, zie verder), en daarbij zijn uitgegaan van een onmiddellijk en krachtig herstel van de vraag. Maar als die vraag naar hun product uiteindelijk minder sterk blijkt dan verwacht, valt te vrezen dat nogal wat ondernemingen toch de handdoek in de ring zullen moeten gooien. En dat zal ook gevolgen hebben voor hun leveranciers. De faillissementsgolf die we tot nu toe konden vermijden, zit er dan misschien toch aan te komen (maar hopelijk op een niet al te grote schaal).

We mogen niet vergeten dat een deel van onze economie nog onder een stolp zit of, tot voor kort zat. Tijdelijke werkloosheid,

betalingsuitstel voor schuldendienst dankzij het bankenplan, uitstel van betaling voor bepaalde belastingen en tot slot het moratorium op faillissementen, waren allemaal maatregelen om de economische schok voor ondernemingen op te vangen. Maar het wegvallen van die beschermingsmaatregelen zou kunnen leiden tot een vertraagde 'shake-out' bij de ondernemingen, met een mogelijk domino-effect bij de leveranciers. Dan valt te verwachten dat het ondernemersvertrouwen wat wordt aangetast en de groei van de investeringen terug wat afzwakt.

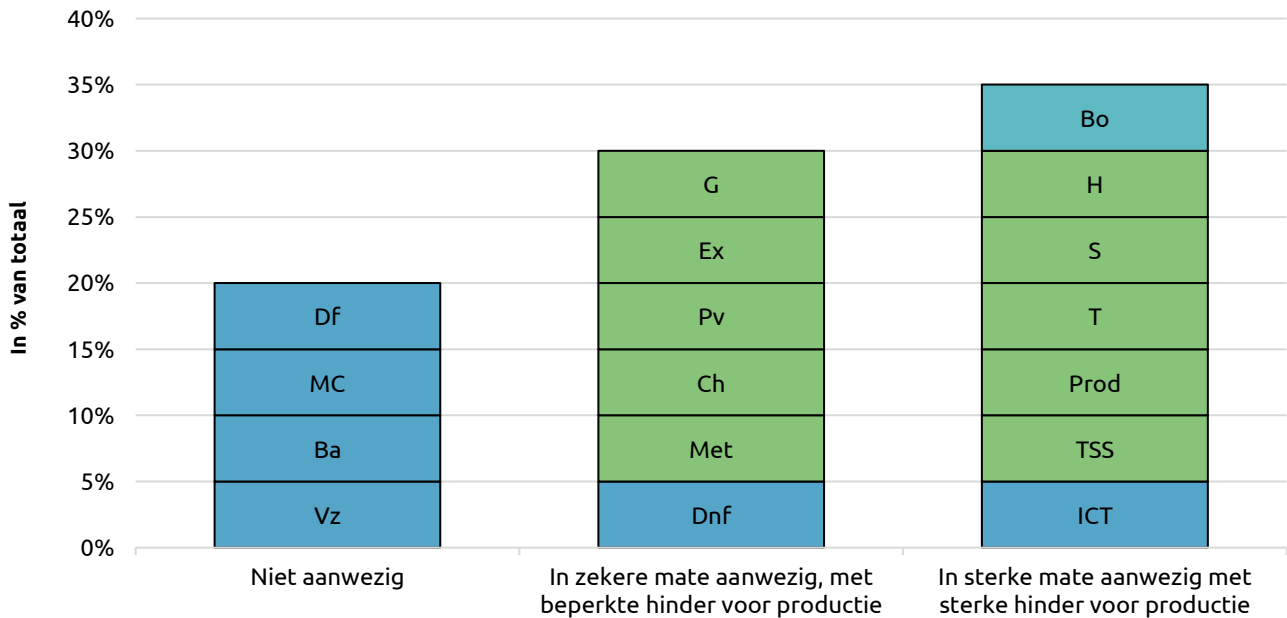
Het herstel van de investeringen zou de komende kwartalen dus wel aanhouden, maar geleidelijk wat aan kracht kunnen inboeten. In dat geval zouden de bedrijfsinvesteringen pas in het vierde kwartaal van 2021 terug hun peil van voor de crisis bereiken.

Een **derde element** dat het herstel kan afremmen is de **stijging van de prijzen van grondstoffen en andere intermediaire inputs**. De COVID-19-crisis leidde tot (tijdelijke) dalingen van de productiecapaciteit, een sterke verstoring van de wereldwijde containertrafiek en bruuske stijgingen van de vraag naar bepaalde productgroepen (chips, ijzeren kabels, hout, staal, isolatiemateriaal, fietsonderdelen ...). De combinatie van die elementen zorgde – met enige vertraging – voor flessenhalzen in de toeleveringsketens, die op hun beurt de prijzen de hoogte in joegen. Zo zijn bijvoorbeeld de prijzen om een container van China naar Europa te verscheppen meer dan vervijfvoudigd.

Volgens onze enquête vormen die elementen een sterke belemmering voor de productie bij 35% van onze sectoren, terwijl bij 30% de verstoringen voor de productie ook wel voelbaar zijn, maar in beperktere mate. Dat leidt naast vertragingen ook tot hogere kosten die de ondernemingen zullen moeten doorrekenen in hun eindprijzen. 20% van onze sectoren zal niet anders kunnen dan hun prijzen gevoelig te verhogen, terwijl 45% dat in beperktere mate zal doen.

GRAFIEK 12

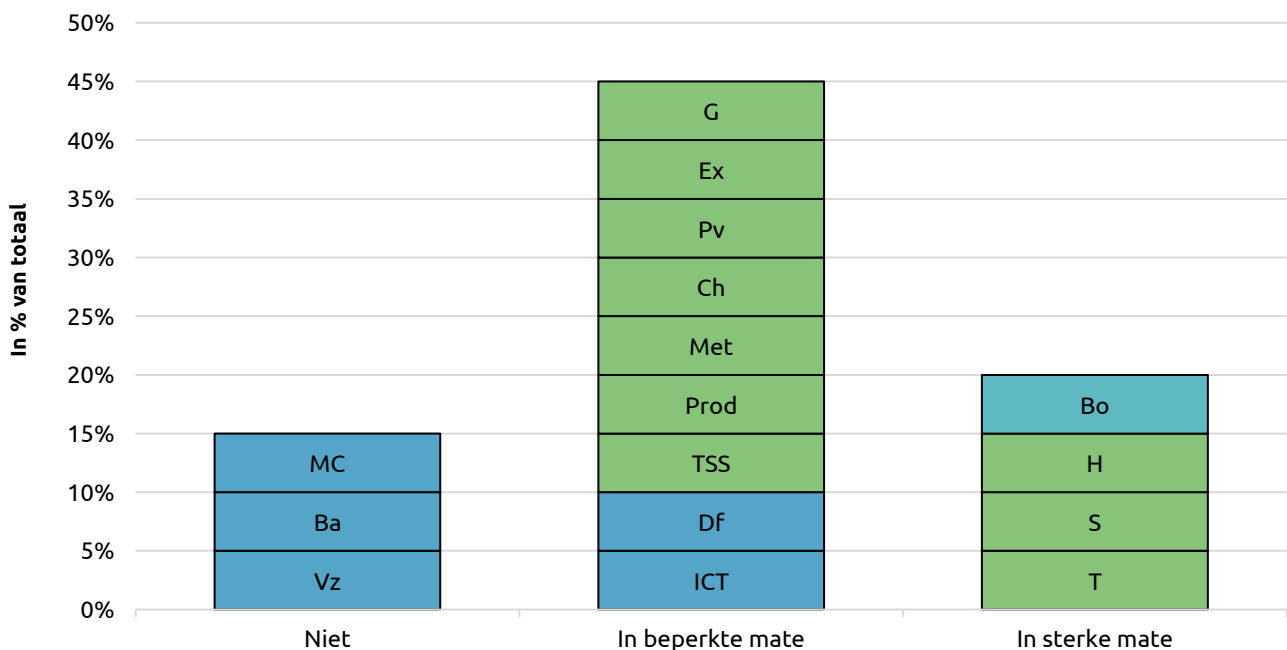
Hoe sterk zijn de recente problemen inzake tekorten/schaarste van sommige intermediaire inputs in uw sector aanwezig?

Enquête van mei 2021

GRAFIEK 13

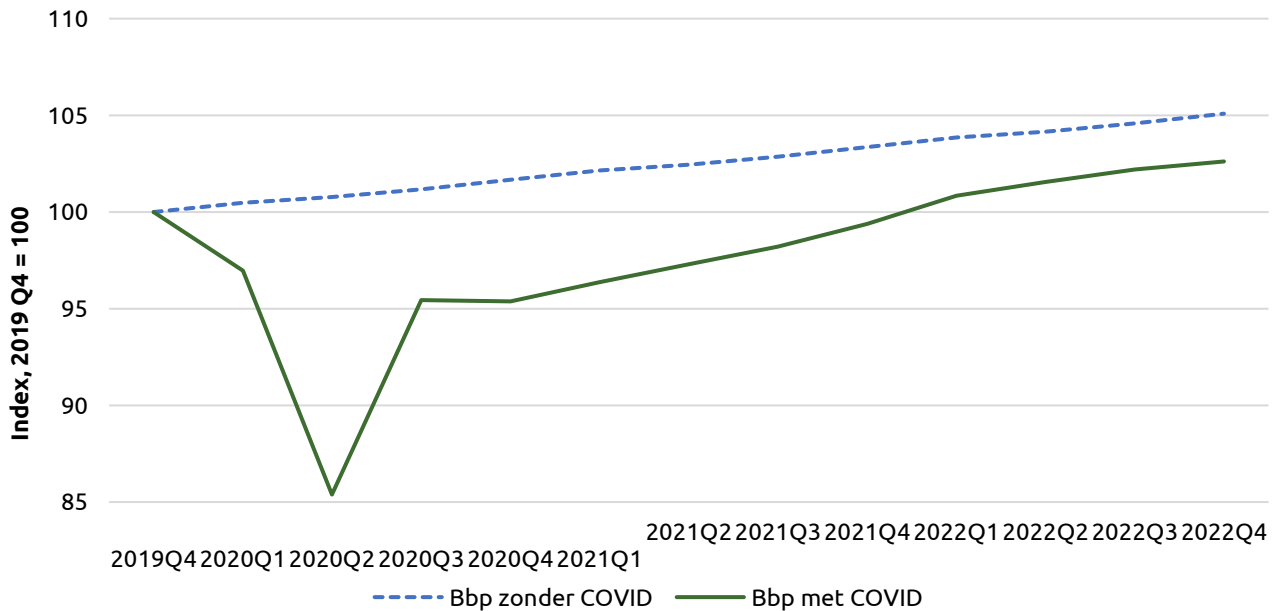
In welke mate zal de stijging van de prijzen voor deze inputs/intermediaire goederen de bedrijven uit uw sector noodzaken om hun eindprijzen op te trekken?

Enquête van mei 2021

GRAFIEK 14

Vergelijking tussen bbp met en zonder COVID

BRON NBB en eigen berekeningen

In normale tijden kan een onderneming inderdaad spelen met haar winstmarge en zo wat interen op de rendabiliteit om de kostenstijgingen niet volledig door te rekenen in de eindprijzen en zo haar concurrentiepositie te handhaven. Maar nu de coronacrisis al sterk aan de rentabiliteit heeft geknaagd, hebben ze daartoe minder manoeuvreerruimte.

We zouden dus wel eens geconfronteerd kunnen worden met een versnelling van de inflatie en een versnelde stijging van de gezondheidsindex. En in ons land met zijn automatische loonindexering kan dat op termijn een loon-prijsspiraal in gang zetten waarbij bedrijven hun concurrentievermogen en bijgevolg ook hun marktaandeelen op de exportmarkten zien achteruitgaan.

Maar tot dusver boert onze export van industriële goederen dus nog goed door de snelle heropleving van de internationale handel (zie punt 1.3). Want dankzij een sterke wereldwijde vraag naar duurzame goederen heeft de Europese industrie zich vrij snel kunnen herstellen. En daar varen ook een heel aantal

Belgische ondernemingen wel bij, omdat ze belangrijke toeleveranciers zijn voor grote exporterende multinationals in onze buurlanden (vooral in Duitsland).

Anderzijds zal de komende kwartalen ook de invoer wellicht sterk toenemen. Daarin speelt natuurlijk het herstel van de consumptie en de investeringen in België een belangrijke rol. Maar een andere factor is de sterke onderliggende groei van de e-commerce. Op dat vlak hebben de Belgische ondernemingen tijdens de crisis wel vooruitgang geboekt, maar het zijn toch nog altijd de grote buitenlandse e-commerceplatformen die zich het leeuwendeel van de groei van de e-commerce toeëigenen.

Op dat vlak blijven we inderdaad geconfronteerd met een hardnekkig probleem: de distributiecentra van de grote e-commerce spelers liggen net over onze landsgrenzen, zodat een groot percentage van de toegevoegde waarde die de toegenomen binnenlandse e-consumptie genereert, voor een deel wordt omgezet in extra invoer,

waardoor de daaraan verbonden economische groei verwatert.

En hoewel een deel van de verschuiving van fysiek naar online winkelen tijdens de crisis veroorzaakt werd door tijdelijke, zeer bijzondere omstandigheden, kunnen we er niet omheen dat die gedragsverandering zich allicht ook structureel zal verankeren. De toegenomen populariteit van de e-commerce vormt voor de Belgische economie – gezien haar structurele zwakte op dat punt – dus **een vierde belangrijk risico**.

Dat probleem zou op termijn ook verder stroomopwaarts in de waardeketen kunnen gaan doorspelen en dus gevolgen hebben voor de productie. Omdat de grote spelers voorrang kunnen geven aan producenten die dichterbij hun buitenlandse distributiecentra gevestigd zijn, zouden ook bepaalde Belgische industrietakken (meubels, kleding ...) dat kunnen gaan voelen.

Al bij al denken we dat de Belgische economie met 4,9% zal groeien in 2021 en met 3,8% in 2022. Met die groeicijfers zou ze tegen het eerste kwartaal van 2022 terug haar niveau van eind 2019 moeten bereiken. De geciteerde groeicijfers kunnen wel indrukwekkend lijken, maar we mogen niet vergeten dat ze simpelweg het mechanische gevolg zijn van basiseffecten, die er enkel op duiden hoe sterk de negatieve impact van de crisis in 2020 wel was. In werkelijkheid kostte de crisis ons 3 à 4% economische activiteit in vergelijking met hoe die zou zijn geëvolueerd in normale omstandigheden, dus zonder de crisis.

4 Conclusies en aanbevelingen

In die omstandigheden is het in de eerste plaats belangrijk om de steunmaatregelen voor de bedrijven (budgettair, monetair, arbeidsmarkt) maar zeer geleidelijk af te bouwen. Het financiële evenwicht waarop veel fundamenteel gezonde en innovatieve bedrijven balanceren is vandaag immers vaak nog precair.

Nog belangrijker is dat er in de komende maanden de nodige maatregelen worden genomen om te zorgen dat onze economie de opgelopen groeiachterstand terug kan wegwerken.

Aandachtspunten

Eerste 'conditio sine qua non' daarvoor is de vrijwaring van het concurrentievermogen van onze bedrijven. Daarvoor is het in eerste instantie belangrijk dat de maximale marge voor loonkostenontwikkeling (0,4%) zoals die door de CRB is berekend, door de regering in een KB [is/wordt] gegoten, waardoor meteen het kader dat voor de sectoren en bedrijven van toepassing is, zeer duidelijk is.

Er komt nog heel wat opwaartse prijsdruk aan. 20% van de respondenten verwacht een fikse stijging van de eindprijzen in hun sector, 45% verwacht een beperkte stijging.

De bijkomende coronapremie van maximaal 500 euro die door de regering in 2021 is voorzien voor 'ondernemingen waar tijdens de crisis goede resultaten zijn behaald' moet, zoals voorzien, éénmalig blijven, toegekend worden voor het einde van dit jaar, en mag enkel worden toegepast in bedrijven waar de resultaten ook effectief 'goed' waren.

Daarnaast dient de regering het nodige te doen om de meerkosten voor de werkgever van de afgesproken verhoging van de minimumlonen in april 2022 (zoals overeengekomen in het 'Afsprakenkader van 8 juni' en vastgelegd in een op 25 juni 2021 door alle sociale partners ondertekend 'Sociaal Akkoord') zo maximaal mogelijk te compenseren door een gerichte verlaging van de patronale bijdragen via de invoering van een zeer lage lonengrens.

Waakzaamheid

Maar ook als deze elementen correct worden uitgevoerd door de regering en correct worden toegepast in de sectoren, blijft uiterste waakzaamheid rond de ontwikkeling van het concurrentievermogen van de bedrijven geboden. De jaarstijging van de gezondheidsindex (waarop alle systemen van automatische loonindexering op één of andere wijze zijn gebaseerd) is in de voorbije maanden immers al opgelopen van 0,47% in februari tot 1,14% in juni.

En uit de analyse hierboven blijkt dat er nog heel wat opwaartse prijsdruk in de pijplijn zit, met 20% van onze sectorfederaties die verwachten dat de eindprijzen in hun sector fiks zullen moeten verhoogd worden en nog eens 45% van onze sectoren die een beperkte stijging verwachten. Het is dan ook zeer goed mogelijk dat we tegen eind 2021 al aan stijgingsniveaus van de gezondheidsindex zullen zitten van 1,5 à 2%. En dan dreigt het door de CRB verwachte indexeringspeil over heel 2021-2022 (2,8%) te worden overschreden. Het VBO zal alvast van zeer nabij de inflatiecijfers monitoren o.a. via de Indexcommissie.

Vraag is dan of de voorziene veiligheidsmarge voor voorspellingsfouten (0,5%) wel voldoende zal blijken om de inflatie-opstoot op te vangen. Als de indexering boven 3,3% zou uitstijgen, zal de regering zich dan ook moeten beraden over extra competitiviteitsondersteunende maatregelen. Een

galopperende inflatie is immers, zoals het verleden meermaals heeft aangetoond, nefast voor de concurrentiepositie van onze bedrijven, en dus voor de werkgelegenheid en de bijhorende koopkracht.

Groeipotentieel verhogen

Daarnaast dienen alle politieke en sociaal-economische actoren ook in te zetten op een drietal andere maatregelen die het groeipotentieel van ons land kunnen versterken.

Een eerste evident beleidsspoor daartoe, de verhoging van de overheidsinvesteringen in toekomstgerichte infrastructuur, wordt momenteel al volop gestimuleerd door de Europese plannen terzake (NextGeneration EU en de 'Recovery and Resilience Facility', of RRF). Via dit nieuwe programma zullen in België in de periode 2021-2026 voor ongeveer 5,9 mld. € overheidsinvesteringen worden gerealiseerd (o.a. voor nieuwe energietechnologieën, laadpaalinfrastructuur voor elektrische mobiliteit, e-gov-projecten, onderwijs en vorming met oog op digitale skills ...).

Daarnaast zijn er echter ook heel wat belangrijke grote investeringsprojecten uit de privé-sector die cruciaal zijn in het kader van de Green Deal of van de digitalisering van onze economie, die vandaag maar moeilijk financiering vinden binnen een puur private context, dikwijls omdat de kosten van de investering bij één (of enkele) private speler(s) liggen en enorm zijn, en de baten niet altijd monetiseerbaar zijn en/of toevallen aan een groot aantal ondernemingen of aan de hele samenleving. Het VBO vraagt dan ook dat er naast het publieke investeringsplan een goed gecoördineerd, interfederaal plan zou worden opgezet om ook deze projecten te helpen realiseren (bv. met het pas opgerichte federale 'Transformatiefonds' als startbasis en met

betrokkenheid van zowel financierende als investerende sectoren).

Een tweede belangrijke beleidsuitdaging als we potentiële groei in ons land willen opkrikken, blijven de schrijnende en nu reeds opnieuw opduikende arbeidsmarktekorten, die zich niet alleen voordoen bij de hogeschoolde jobs, maar ook en vooral voor jobs waarvoor minder kwalificaties nodig zijn en waarvoor enkele weken (of maanden) opleiding kunnen volstaan. De sociale partners hebben in hun Sociaal Akkoord van 25 juni 2021 alvast een stijging van de nettominimumlonen voorzien, die zorgt dat het verschil tussen werken en een uitkering opnieuw significant zal stijgen. Maar daarnaast blijft het natuurlijk cruciaal dat er nog meer wordt ingezet op de activering van personen die zich in een regime van betaalde inactiviteit bevinden (vb. reïntegratietrajecten voor het toenemend aantal langdurig zieken met responsabilisering van alle betrokkenen), op een flexibeler arbeidsrecht, een modern opleidingsbeleid dat inzet op maatwerk i.p.v. cijferwerk⁴ ... De werkgelegenheidsconferentie van september 2021 zal daarbij een cruciale rol moeten spelen.

Een derde belangrijke hefboom om de potentiële groei in ons land te versterken, bestaat in een versoepeling van de te complexe en te restrictieve regels rond arbeidstijden. In het Sociaal Akkoord van 25 juni 2021 wordt alvast een toename voorzien van het aantal vrijwillige overuren met een fiscaal-vriendelijk regime tot eind 2022. Op het vlak van de regelgeving rond avondwerk, blijft echter nog een belangrijke versoepeling noodzakelijk. Zo lang avondwerk (van 19 tot 24u) wordt gecatalogeerd als nachtwerk en de vakbonden in die context hoge uurloontoeslagen kunnen afdwingen, lijkt het illusoir dat we onze achterstand op het vlak van e-commerce snel zullen kunnen inlopen. En die aanhoudende

dagen vorming voor iedere werknemer wordt opgelegd.

⁴ Cfr. sommige 'one-size-fits-all'-doelstellingen waar de vormingskost een vast % van de loonmassa diende uit te maken of waarbij verplicht 5

achterstand zorgt al jaren voor een stagnatie van de toegevoegde waarde in onze handelssector, wat ons land elk jaar 0,2 à 0,3 procentpunt bbp-groei kost.

Ondanks de duidelijke verbetering van het conjuncturele plaatje, blijft er post-COVID dus nog een lange weg te gaan met veel hervormingswerk, om ons land terug te brengen naar het groeipad van 2014-2019. Maar het in juni onder sociale partners afgesloten Sociaal Akkoord, de regeringsbeslissingen om de competitiviteit van onze bedrijven te vrijwaren en de goedkeuring van het Belgische investeringsplan in het kader van de RRF, vormen alvast drie belangrijke bouwstenen om de weg naar boven een solide fundament te geven. Een cruciale voorwaarde blijft daarbij dat de sociale vrede die werd overeengekomen in het Sociaal Akkoord van 25 juni 2021, in de komende maanden ook effectief tot stand komt.

Het VBO, dé stem van de ondernemingen in België, staat – via een 40-tal lid-bedrijfsfederaties – voor meer dan 50.000 kleine, middelgrote en grote ondernemingen die 75% van de tewerkstelling in de private sector voor hun rekening nemen. Onze leden zorgen voor 80% van de export en creëren 2/3 van de toegevoegde waarde in ons land. Als enige overkoepelende interprofessionele werkgeversorganisatie vertegenwoordigen we ondernemingen uit de drie gewesten van ons land.

Lees onze recentste publicaties
op onze website

WWW.VBO.BE